

Oslo

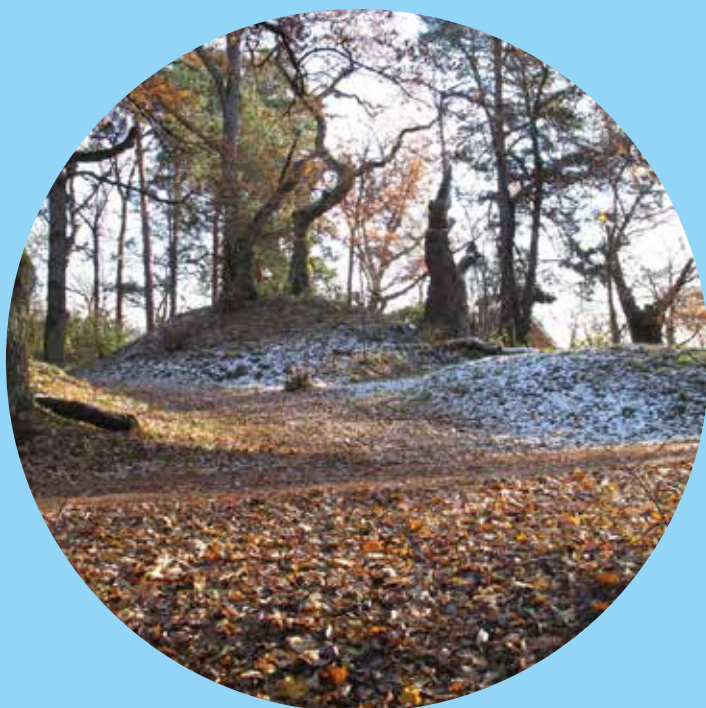
Vedlegg til Kulturmiljø- strategi 2023–2034

Foto: Rune Kjermo

Kulturmiljøgrunnlag

Foto forside: Gamle Aker kirke fra 1100-tallet er Oslos eldste stående bygning og ligger som et landemerke på Akersryggen.

Gravhaug Montebello.
Foto: Byantikvaren

Forord

Kulturmiljøforvaltningen skal være kunnskapsbasert. Det er også avgjørende at beslutningstakerne og befolkningen generelt kjenner byens historie og hvilke særskilte kvaliteter som er viktig å ta vare på i Oslo. Verneutvalget skal speile alle deler av historien vår knyttet til ulike tidsepoker, samfunnsmessige utviklingstrekk og alle lag av befolkningen. Dette kulturmiljøgrunnlaget skal bidra til en slik forståelse for kulturmiljøverdiene.

Kulturmiljøgrunnlaget består av tre deler. I den første beskrives Oslos historiske utvikling i kronologisk orden. Her får du en oversikt over viktige kulturminneverdier fra hver tidsepoke.

Den andre delen er en tematisk gjennomgang av Oslos særlig viktige kulturmiljøverdier hvor ulike områder og enkeltobjekter er trukket frem. Gjennomgangen er basert på et større arbeid Byantikvaren har gjennomført i de senere årene.

Riksantikvaren laget i 2015 en *Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen* for å sikre et bredere utvalg innenfor ulike kulturminnekategorier.

Byantikvaren har som regional myndighet fulgt opp dette med nærmere kartlegginger og vurderinger av slike aktuelle kulturminneverdier i Oslo. Det omfatter en videre kulturminnefaglig prioritering av bygninger og anlegg som på en særlig tydelig måte representerer Oslos historie som administrativ, økonomisk og kulturell hovedstad.

I den siste delen oppsummeres kort de kulturmiljøverdiene som det er særlig viktig å ta vare på for fremtiden.

Vi håper at kulturmiljøgrunnlaget både vil bidra til gjenkjenning og forståelse for viktige historiske verdier, men også at det gir ny innsikt og kanskje en og annen aha-opplevelse!

Oslo, 19.juni 2023

Ellen Hole
byantikvar

Nydalens Compagnies gamle fabrikkbygninger ved Akerselva.
Foto: Plan- og bygningsetaten

Innhold

Forord	3
1. Innledning	5
2. Oslos historiske utvikling	6
Fangst- og jordbrukssamfunnet.....	6
Oslo 1000–1624.....	7
Christiania – Handel, statsforvaltning og nasjonsbygging 1624–1850.....	9
Den industrielle revolusjon i Norge 1850–1900.....	11
Modernitet og krig 1900–1945.....	14
Etterkrigstidens Oslo – Drabantbyvekst og transformasjon	16
3. Sentrale temaer	19
Kulturhistoriske landskap og grønne miljøkvaliteter	19
Boligen.....	22
Fjordby og skipsfart.....	24
Industribyen.....	26
Hovedstaden.....	28
Offentlige tjenester og velferd	30
Innflytterbyen – migrasjon og mangfold	34
Tro og livssyn.....	35
Kultur og fritid.....	35
4. Oppsummering av særlig viktige kulturmiljøverdier	38

Børsen i Tollbugata 2 ble oppført i 1827-1829 etter tegninger av ark. Christian Heinrich Grosch, og er en av mange monumentale offentlige bygg i hovedstaden.
Foto: Rune Kjømø

1. Innledning

Kulturmiljøgrunnlaget danner et kunnskapsgrunnlag som konkretiserer hva som er kulturmiljøverdier og særlig viktig å ta vare på i Oslo. Utgangspunktet er byhistorien og identifikasjon av de kulturminnene som representerer viktige faser og sentrale aktiviteter og funksjoner.

Kulturmiljøgrunnlaget beskriver i hovedsak nasjonale og regionale kulturmiljøverdier. Den historiske utviklingen og de sentrale temaene i Oslohistorien er også relevante for vurderingen av lokale kulturmiljøverdier. Det er likevel i mindre grad tatt med eksempler på kulturmiljø med lokal verdi da disse fanges best opp fra et lokalt ståsted, for eksempel i forbindelse med planprosesser hvor kulturmiljøer og kulturminner skal utredes som eget tema.

Grunnlaget har ikke kartfestet hvor de ulike kulturmiljøverdiene er i byen, men er ment som et kunnskapsgrunnlag for videre kartfesting og utarbeidelse av områdevis kulturmiljøgrunnlag, f.eks. for utbyggingsområder. Som kunnskapsgrunnlag vil Kulturmiljøgrunnlaget være et nyttig redskap i saksbehandlingen og ha en utfyllende rolle til kommuneplanens arealdel.

Kulturmiljøgrunnlaget er bygget opp med to ulike innfallsvinkler for å beskrive særlige verdier og har til slutt en overordnet oppsummering. Den første innfallsvinkelen «Oslos historiske utvikling» gir en kronologisk oversikt over de viktigste kulturminneverdiene fra hver tidsepoke. Den andre innfallsvinkelen har en tematisk organisering hvor Oslos særlige kulturmiljøverdier redegjøres for nærmere, og hvor ulike områder og enkeltobjekter er trukket fram.

Akershus festning ble anlagt på 1200-tallet og er utbygget over flere århundrer. Den er et av de viktigste militærhistoriske anleggene vi har i Norge og et viktig landemerke i Oslo. Foto: Rune Kjørmo

2. Oslos historiske utvikling

Fangst- og jordbrukssamfunnet Steinalderen

Området innerst i Oslofjorden har vært bebodd i over 11 000 år. De eldste sporene av mennesker er små boplasser ved den gamle sjølinjen som nå ligger opp til 200 meter over havet. Menneskene som bodde her i eldre steinalder levde av jakt, fiske og sanking av ville planter, og flyttet etter ressursene og årstidene. Boplassene var skinntelt eller jordgammer, og det er få spor igjen etter disse menneskene. Oslos viktigste funn fra eldre steinalder er gjort ved Elgsrudtjern sør i kommunen.

Boplassen er rundt 11 000 år gammel, fra rett etter siste istid. Dette er det eldste funnet av en boplass rundt Oslofjorden, og noen av de aller eldste sporene etter mennesker i hele Norge.

Da jordbruk og tamdyr ble innført i løpet av yngre steinalder, fikk vi i tillegg en mer bofast befolkning som bygget hus med stolpekonstruksjoner. I denne perioden ble også keramikk introdusert som materiale. Innføringen av jordbruket var en lang prosess som startet for ca. 5500 år siden, og det tok lang tid før befolkningen ble bofaste bønder. Vi finner spor etter jeger/sankersamfunn gjennom hele yngre steinalder, og jakt, fiske og sanking var fremdeles en sentral del

av husholdningen til de tidligste bøndene. Eksempler på boplasser fra yngre steinalder finnes flere steder i Oslo, blant annet på Stubljan og på Ekeberg.

Bronsealderen

Bruken av bronse spredte seg til Skandinavia for omkring 4000 år siden fra andre deler av Europa og Asia. Da de første bronsegjenstandene kom til Norge ble vi del av denne utvekslingen av gjenstander, symboler og ideer som strakte seg fra Skandinavia til Midtøsten. Funnet av støpeform for bronseøks fra Sogn viser at det var lokal produksjon av bronsegjenstander. Skipet er et særskandinavisk symbol, men ble til gjengjeld veldig populært. Skipsmotivet finnes både på bronsegjenstander og på bergkunst. Et av de fine eksemplene fra Oslo er helleristningsfeltet på Blindern.

Bronsealderen kjennetegnes av at nye gravskikker får innpass, og dermed antagelig også nye forestillinger om hva som ventet etter døden. I eldre bronsealder begynte man å lage store gravhauger, gjerne med et kammer i midten. Senere blir også branngraven en vanlig måte å begrave de døde på.

Gravrøyser opptrer fra eldre bronsealder og helt inn i yngre jernalder, og kan derfor være vanskelig å datere uten å grave i dem. Røyser som kanskje er fra bronsealder finnes flere steder i Oslo, blant annet på Ekeberg, Bygdøy og Romsås.

Jernalderen

For ca. 2500 år ble jernet det viktigste metallet. Jernalderen varte fra 500 f.Kr. til ca. 1050 e.Kr. og de siste 200 årene kaller vi vikingtiden. I løpet av perioden fant det sted dype samfunnsendringer som omfattet økonomi, religion, samfunnsorganisering og teknologi. Hjemlig produksjon av jern fra myrmalm ble etterhvert utbredt i Norge, og i Oslomarka er det flere spor etter denne jernproduksjonen i form av kullgroper. Her produserte man kull til bruk i jernframstilling og smiing. I Marka er det også bevart spor av fangstanlegg som dyregreaver og skytestillinger for pil og bue. Omtrent samtidig med overgangen mellom bronsealder og jernalder inntraff også en av de store forhistoriske klimaendringene. Klimaet ble kaldere og fuktigere og fikk

Gravrøys fra bronsealder/ jernalder på Røverkollen, Romsås.
Foto: Byantikvaren

Tangerud, gårdsanlegg fra jernalder. Foto: Byantikvaren

konsekvenser for boformene. I jernalderen ble langhus med egen fjøsdel introdusert, slik at dyrene kunne holdes inne om vinteren. I Oslo er det gjort funn av hus fra jernalderen på Huseby, Berg og på Slemdal.

Rundt 400 e.Kr. var store grupper på vandring i Europa som følge av Romerrikets fall. Tiden var preget av uro, og man antar at de fleste bygdeborgene i Norge er fra dette tidsrommet. Restene etter slike bygdeborger finnes på Skullerud og ved Maridalsvannet. Tidligere lå det også en bygdeborg på Blåsen i Stensparken.

Mot slutten av jernalderen endret samfunnsstrukturen seg fra småkongedømmer til et rikskongedømme. Kristendommen ble innført, og i denne perioden hadde byen Oslo sin spede begynnelse. Størsteparten av dagens Oslo var imidlertid landbruksbygd og skog i vikingtiden. Flesteparten av de store gårdene lå nær dagens bykjerne, med mer spredt gårdsbebyggelse lenger ut i bygda, blant annet i Maridalen, Sørkedalen, på Grorud og Lambertseter. På gamle storgårder som Aker, Ris, Berg, Storo, Disen og Bryn er det fremdeles

gravhauger og bosetningsspor fra jernalderen. Den store tidsdybden som mange av Akergårdene representerer er en forsterkende faktor for kulturmiljøverdiene.

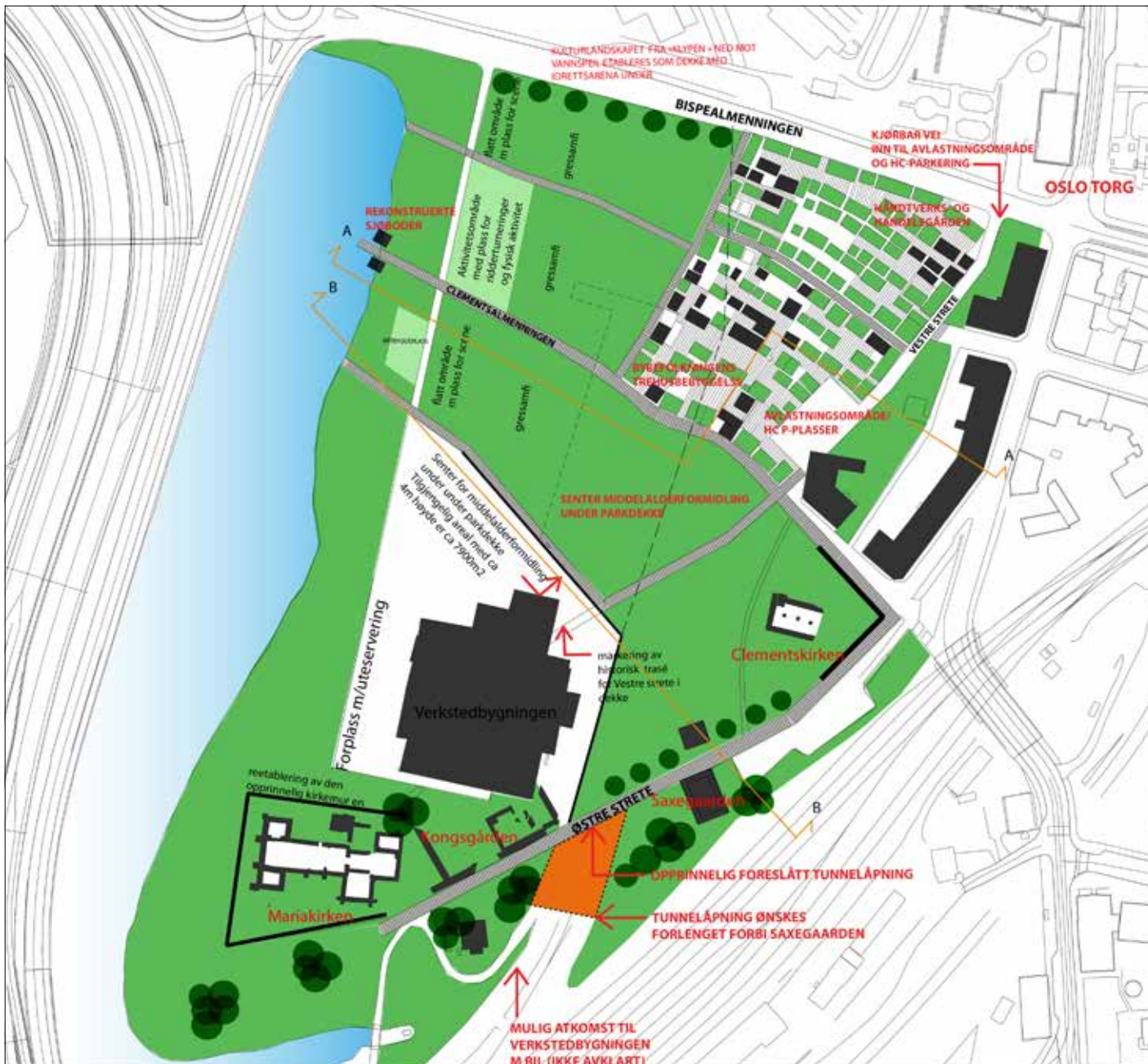
I Oslos byggesone er det også bevart helhetlige jernaldermiljøer hvor gravminner, bosetningsspor, dyrkingsspor og bergkunst kan oppleves i en sammenheng. Ekeberg og Berg er særlig rike områder.

De arkeologiske kulturminnene har stort potensial for opplevelse og formidling av forhistorien, ikke minst der sporene etter våre forfedre inngår i større miljøer.

Oslo 1000–1624

Kulturell og økonomisk vekstperiode

Utviklingen av Oslo til by startet samtidig med kristendommens gjennombrudd og kan dateres til ca. år 1000. Samtidig som Oslo vokste til en av landets viktigste middelalderbyer, nådde Norge sin største utbredelse med overherredømme over Island, Grønland, Færøyene, Orknøyene, Shetland og Hebridene. Middelalderen var en sterk kulturell og økonomisk

Illustrasjonsplan Middelalderparken. Kulturetaten

vekstperiode frem til jordbrukskrise og pest slo inn på begynnelsen av 1300-tallet. Kirken ble en viktig makt-faktor og kongedømmet befestet seg. Hele perioden var preget av at Norge hadde betydelig internasjonal kontakt gjennom handel, pilegrimsvandring, kirke-organisasjonen og kongehuset. Både skrivekunsten og kunnskap å bygge med stein og kalkmørtel fulgte kristningen.

Livet innerst i Viken

Dagens Oslo inneholder både middelalderbyen – Gamlebyen, og et stort omland i Aker som var jord- og

skogbruksområder. Sagaer, brev og avtaler forteller oss noe om livet innerst i Viken, men de viktigste kildene er bevarte bygninger som Akershus festning og Gamle Aker kirke, ruinene i Gamlebyen, Maridalen og på Hovedøya og arkeologiske funn i hele området. Når vi leter etter spor etter menneskene som levde her i middelalderen, må vi ta i betraktning at landet har hevet seg ca. tre meter på 1000 år, samtidig som store landområder i sentrum er vunnet ved oppfylling. På 1200-tallet lå kongsgården på et nes ved Bjørvika. Det er situasjonen som er gjenskapt med vannspeilet i Middelalderparken.

Jernbanens utbygging i området siden 1800-tallet har medført at middelalderbyen aldri ble nedbygd, og store deler av byområdet kan fortsatt oppleves med ruiner og åpne arealer hvor de arkeologiske funnene kan formidles. De siste årenes utgravninger i forbindelse med etableringen av Follobanen har gitt store bidrag til kunnskapen om byen. Når banen nå legges i kulvert blir det mulig å binde sammen biskopens anlegg ved Minneparken og kongens anlegg i Middelalderparken og gjenskape helheten i middelalderbyen.

De arkeologiske undersøkelsene i og like utenfor sentrum i middelalderbyen har gitt kunnskap om ferdselsveiene, husene folk bodde i, kirkene og kirkegårdene, livet i kongsgården og bispegården, munke- og nonneklostrene og plasseringen av de viktige havneanleggene.

Middelalderen avsluttes med reformasjonen i 1537. Likevel er det i Oslo naturlig å legge vekt på sammenhengen frem til 1624 da byen brant for siste gang og ble flyttet nord for festningen.

Middelalderens kulturmiljø gir spennende muligheter både for formidling av kunnskaper og opplevelse av Oslos unike middelalderby.

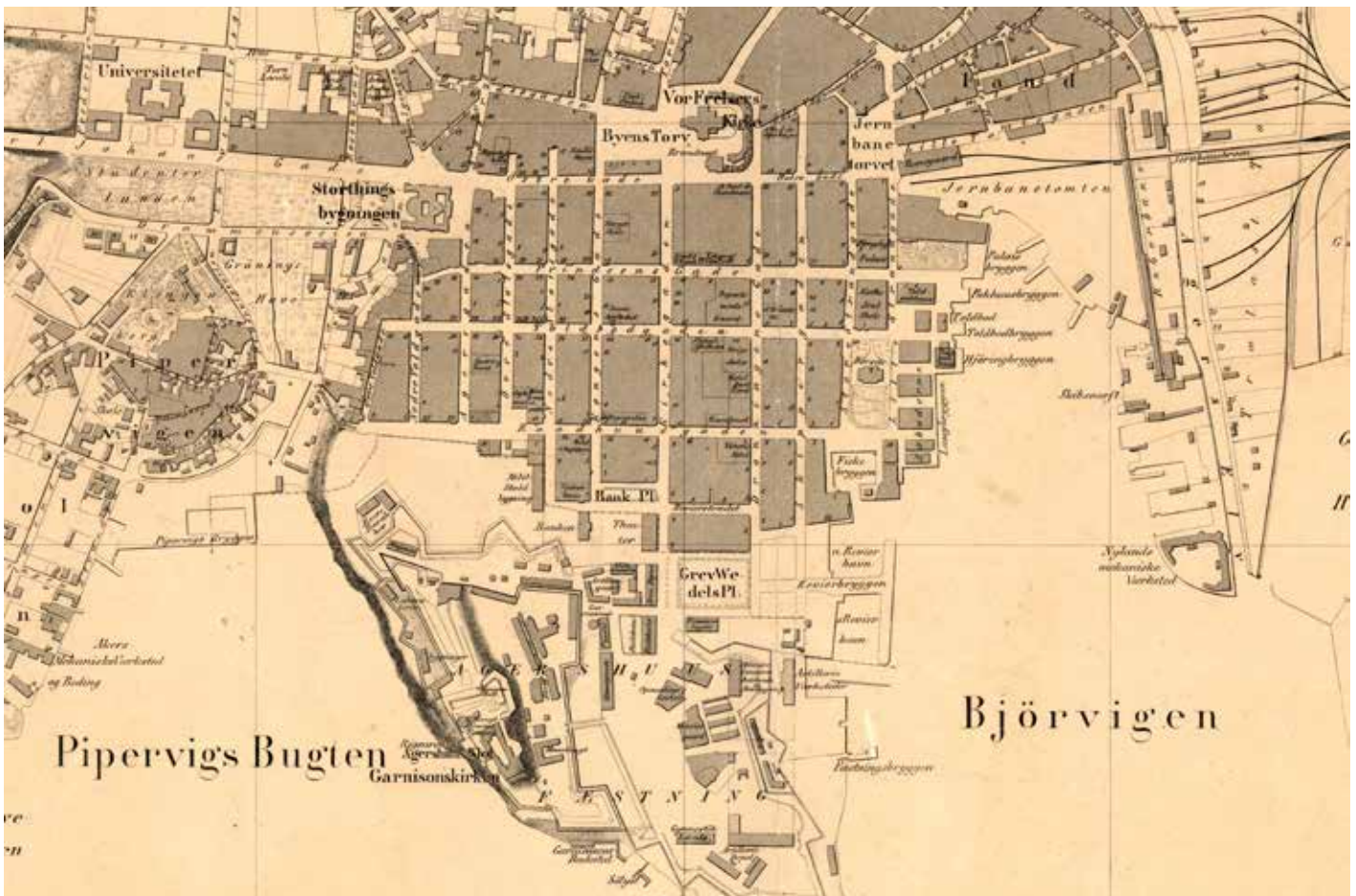
Christiania – Handel, statsforvaltning og nasjonsbygging 1624–1850

Christiania

Etter storbrannen i 1624 la Christian IV ned forbud mot gjenoppbygging av byen øst for Bjørvika. Christiania ble anlagt nærmere festningen på Akershus, og Gamlebyen ble lagt ut til jordbruks- og beiteareal. Flyttingen av Oslo med etableringen av Kvadraturen i 1624 er ett av de mest radikale og helhetlige grep for byutvikling som er gjort i Norge. Dette alene tilfører Kvadraturen vesentlig kulturmiljøverdi som byens historiske sentrum.

Planen var å anlegge en befestet by som kunne forsvares av Akershus festning. Den sivile byen ble anlagt etter en streng geometrisk renessanseplan, med kvartaler i et rutenett som har gitt bydelen navn. De største kvartalene, særlig langs østsiden av Kirkegata ut mot

Utsnitt av kart over Christiania 1861, ved J.W.G. Næser. Oslo byarkiv

havnefronten, som lå langs dagens Dronningens gate, hadde store tomter beregnet på rike kjøpmenn. Håndverkere og fattigere borgere holdt til i de mindre kvartalene mot vest. Vi har få skriftlige kilder til den tidlige fasen i byens historie, men Kvadraturen har mange steder intakte arkeologiske kulturlag som har stort informasjonspotensial. Christian IVs renessanseby er fortsatt tydelig til stede med sitt rettvinklede gatenett, utsyn mot festningen og byens grønne åser og en rekke 1600-talls bygårder.

Forsteder og løkkeeiendommer

Det ble innført «murtvang» i Kvadraturen, men i lang tid ble utmurt bindingsverk tillatt. Samtidig oppstod en ny type bebyggelse i Norge: Forstedene utenfor bykjernen, hvor fattige og folk uten byborgerskap oppførte uregulert trehusbebyggelse: Vaterland, Grensen, Sagene og Pipervika.

Utviklingen av de særegne løkkeeiendommene tok også til på 1600-tallet, da kongen la ut flere gårder til bymark for borgerne i Kvadraturen.

Tømmer, trelast og jernverksindustri

En betydelig faktor for utviklingen av Oslo som eneveldets norske hovedstad i 1600- og 1700-årene var utnyttelsen av fløtningsveiene og tømmerressursene rundt byen. Vannkraften i de største elvene ble brukt til å drive oppgangssager. Denne oppfinnelsen gjorde at trelasthandelen ble en stor næring fra 1500-tallet av. Kombinasjonen av byprivilegier og sagbruksprivilegier ga byens kjøpmenn store fortrinn. Trelasten var den eneste viktige eksportvaren fra Oslo og skapte viktige betingelser for den nye hovedstadsbyggingen i 1800-årene og for den sterke kommersielle og industrielle posisjonen Oslo fikk da. Kulturmiljøet i Sørkedalen med Nordmarksplassene og Bogstad gård med utskipningshavna på Vækerø er de mest verdifulle restene av denne historien. Av særlig verdi er også tilretteleggingen for fløting i Lysakervassdraget og Akerselvvassdraget med dammer og andre innretninger.

Tømmerressursene var også en viktig faktor i utviklingen av tidlig industri, med jernverksindustrien som sentral virksomhet. Det er ved inngangen til 1800-årene med Kvadraturen som hovedsete, at det norske borgerskapet utviklet seg og etterhvert påtok seg nye roller.

1814 og hovedstaden

Grunnlovsåret 1814 er et viktig år, både for nasjonen og for byen som ble landets hovedstad. Det beskjedne folketallet på rundt 11 000 innbyggere i 1814 økte raskt utover på 1800-tallet – men det skulle gå noe tid før hovedstadsfunksjonene begynte å materialisere seg i form av nasjonale, institusjonelle bygninger. Først i tiårene omkring 1850 fikk byen preg av sine nye funksjoner: Slottet stod ferdig i 1849, Universitetsbygningene i 1852, Stortingsbygningen i 1866. Til grunn for dette lå arkitekt Linstows byplan fra 1838, som skapte et nytt bysentrum langs øvre del av den nye Karl Johans gate som ble anlagt for å binde byen sammen med Slottet. Selv om ikke alle deler av planen ble gjennomført, er også Linstows plan en av de viktigste byformgrepene i Norge.

I kraft av å være Oslos historiske sentrum gjennom fire århundrer, inneholder Kvadraturen også en lang rekke enkeltbygninger med svært høye arkitekturhistoriske og historiefortellende verdier.

Den gamle Krigsskolen i Tollbugata 10, ble bygget som privathus for kansler Jens Bjelke rundt 1630. Den ble senere utbygget til et rokokkopalé på 1700-tallet, og har fortsatt unike interiører bevart. Fra 1802 ble bygningen tatt i bruk som krigsskole og var frem til nylig et av verdens eldste militærakademier med en kontinuerlig historie på samme sted. Foto: Kulturminnesøk

Rådhusgaten 7 ble oppført som privatbolig på 1600-tallet og utbygget på 1700-tallet til dagens anlegg med både front- og bakbygninger. Gården har en lang kommunal historie som rådstuesal, rettssal og hovedpolitistasjon fra 1745 og helt fram til Møllergata 19 sto ferdig i 1866. I dag er det Kulturetaten som forvalter eiendommen. Foto fra ca.1900: Olaf Martin Peder Wæring / OM

Universitetet på Karl Johans gate ble etablert i 1811 og ble ferdigstilt etter tegninger av ark. Chr. F. Grosch i 1851. Dette er Norges eldste universitetsbygning. Foto: Kulturminnesøk

Vålerenga – trehusbyen med homogene bygningshøyder mot gatene og et «selvgrodd» miljø av bakgårdsbygninger. Foto: Rune Nylund Larsen

Den industrielle revolusjon i Norge 1850–1900

Byvekst og industrietablering

I annen halvdel av 1800-tallet gjennomgikk Oslo en radikal byvekst og stor tilflytting. Byen vokste fra 32 000 innbyggere i 1855 til 228 000 i 1900. Akerselva kunne tilby vannkraft som i effektivitet overgikk dampmaskinen. Store industribygninger ble oppført, i hovedsak i upusset tegl. Fra Akerselvas utløp i Bjørvika og hele veien opp til Maridalsvannet oppsto store industrianlegg, som ga arbeid til betydelige deler av befolkningen. Her var bedrifter som Nydalens Compagnie, Vøien bomullsspinneri, Christiania Seilduksfabrikk, Hjula veveri, Christiania Spigerverk, Vulkan mekaniske verksted, og Bjølsen valsemølle, som produserte alt fra tekstiler til jernbroer. Samtidig som vi fikk den nye teknologidrevne industrien forble hugst, bearbeiding og eksport av trelast den største enkeltnæringen.

Stolmakergata 2 og 6. Fotografiet fra 1958 viser den gamle bygningsstrukturen med trehus som ble fortrent av murgårder og trange bakgårder mellom frontbygninger og bakbygninger.
Foto: Ottar Gladvet/Oslobilder.

Trehusforstedene og murbyen

Industrialiseringen førte til et skille mellom bolig og arbeidsplass, og med bygningslovens murtvang ble en ny bygningstype introdusert: leiegården i mur. I den tidligste perioden frem til 1870-årene var murgårdene nesten utelukkende for borgerskapet og den voksende middelklassen. De senere murgårdsbydelene ble bygget ut i nærområdene til de store fabrikkene for å huse arbeiderne og dekke deres daglige behov.

Etter hvert som bygrensa ble flyttet, i 1859 og 1878, ble murtvangen gjort gjeldende i stadig nye områder. Den tidligere omegnen ble nedbygget og

lagt ut i rutenettplaner, og bebygget med murgårder, skoler og kirker. Navn som Grünerløkka, Meyerløkka og Ruseløkka vitner om denne historien. Frogner og Majorstua ble også bygget ut med murgårder. Murgårdene var organisert i lukkede kvartaler i rettvinklede gatenett, med integrert småindustri og butikker. Murbyen grodde fram stykkevis og delt uten en overordnet plan, og er den bebyggelsestypen som mest av alle karakteriserer det historiske Oslo innenfor grensene før 1948. Den er tilkjent nasjonal verdi og Birkelunden er fredet som kulturmiljø som representant for murbyen.

Like utenfor den nye bygrensa vokste nye trehusforsteder fram, bebodd av innflyttede arbeidere og håndverkere. Forsteder som Rodeløkka, Vålerenga og Kampen har bevart helhetlige miljøer. I trehusforstedene og i de førindustrielle bygårdene var ofte boligfunksjonen kombinert med husdyrhold og næring på samme eiendom.

Krakk, østkant og vestkant

De økonomiske og sosiale klasseskillene nedfelte seg i leiegården som utviklet seg fram til krakket i 1899 ga en periode med lavere byggeaktivitet. I denne perioden oppsto et klart skille mellom byens østkant og vestkant. Skillet går grovt sett langs Akersryggen. Vestkanten ble det naturlige valget som boligområde for borgerskapet, selv om både industri og arbeiderstrøk også finnes i denne delen av byen. Østkanten ble sterkt preget av funksjonsblanding og arbeiderklasse. De typiske vestkantgårdene hadde rik utforming, sprang i vegglivet, balkonger mot gate og forhagebelter. Den typiske østkantgården har en enklere form uten sprang og balkonger. Men det er verdt å merke seg at «fine» og «mindre fine» strøk og gateløp finnes i både øst og vest.

Infrastruktur og boligetablering

Sammen med den industrielle utviklingen ble infrastrukturen oppgradert. Standarden ble etter hvert brolagte gater, trykkvann, lukkede avløp og gass til hver enkelt bygning. Med Eidsvollsbanen fikk byen i 1854 sin første jernbane,

Skovveien 24 er et godt eksempel på en forseggjort murgårdsfasade beregnet på borgerskapet på Oslo vest. Foto: Byantikvaren

Lakkegata 71, tegnet av ark. Rudolf Haeselich, ble oppført i 1881 for Ole Andreas Olsen som gikk under navnet «Gråbein-Olsen». Gården var en av flere leiegårder i mur på Tøyen og Grønland som Olsen fikk oppført, derav fikk de også navnet gråbeingårder. Tomten var tett utnyttet med bygningsmasse, mange små leiligheter og trange gardsrom. Foto: Byantikvaren

motivert av behovet for effektiv transport av trelast fra de store skogene nord og øst for Oslo. Grorud og Bryn er blant de første «jernbanestedene» i Norge. Gradvis kom flere jernbanelinjer til. Fra 1894 ble sporveiene elektrifisert, som de første i Norden. Utbyggingen av tog, trikk og skipsruter gjorde det mulig å etablere villastrøk i Akerbygdene utenfor bykjernen. Parallelt fikk Aker tettsteder med arbeiderboliger, villaer og småhus, gjerne i tilknytningen til industribedrifter.

Skoler, institusjoner og offentlige parker

Kommunen løste også store byggeoppgaver. Fastskoleloven av 1860, folkeskoleloven av 1889 og befolkningsveksten førte til bygging av mange store skoler. Byen fikk også utviklet andre institusjoner, som politi, brannvesen, sykehus og bad. Det ble reist kirkebygg for å romme menighetene i de nye bydelene. Kirkene ble lokale samlingssteder slik de alltid har vært det i bygdene. Store sykehusanlegg; Ullevål, Gaustad og Aker, og det moderne Botsfengslet ble oppført i Aker og i byens utkant. Innenfor bystrukturen ble det anlagt offentlige parkanlegg til fritidsbruk. St. Hanshaugen, Kongshavn og Bygdøy var eksempler på populære utfluktsmål.

Kommersielt senter

Som et resultat av hovedstadsfunksjonen og industrialiseringen gikk Oslo forbi Bergen i folketall og som kommersielt senter. I andre halvdel av 1800-tallet vokste det frem banker, forsikringsselskaper, rederier og finansinstitusjoner. Parallelt utviklet servicenæringene seg med hoteller, restauranter og et stadig bedre

forretningstilbud. Karl Johan var blitt byens hovedgate, mens Kvadraturen utviklet seg til et forretningsstrøk med banker og andre kontorbygg, mens boligandelen sank dramatisk. Mange av landets fremste industribedrifter hadde også hovedsete her, mens produksjonen foregikk andre steder.

Havneby

1800-tallet var også en ekspansiv periode for Oslo som havneby. Utskiping av trelast økte kraftig og havnearealene måtte utvides og effektiviseres ved funksjonsdeling. Isbryting åpnet havnen også om vinteren, i tråd med industrialismens krav til kontinuerlig produksjon og omsetning. Øst- og Vestbanestasjonen ble etablert ved havna. Store mekaniske verksted som Aker og Nyland preget havnebildet fra midten av århundret. Pipervika var fram til midten av 1800-tallet en naturlig strand, som så ble bygget ut med fyllinger og brygger. Bjørvika og Bispevika ble modernisert med granittkaier.

Akerbygdene

I nabokommunen Aker var det også økt aktivitet. Akerbygdene hadde fortsatt et betydelig landbruk som forsynte byen med råvarer og på 1800-tallet var Aker landets største fruktprodusent. Bylökkene fra 1600-tallet utviklet seg til helårsboliger som ble utparsellert for ytterligere boligbygging. For å skaffe bygningsmaterialer til den ekspanderende murbyen ble det anlagt steinbrudd i Aker. Mest kjent er grorudgranitten. I og omkring byen ble det etablert teglverk, som produserte bygningstegl og takstein.

Oslo Havn og Bjørvika i seilskutenes tid, trolig fra 2. halvdel av 1800-tallet. En dampbåt skimtes i bakgrunnen. Foto: Kulturminnesøk

Modernitet og krig 1900–1945

Industribygging og havnetrafikk

Byveksten og industrialiseringen fortsatte, men elektrisiteten frigjorde plasseringen fra elvene. Nærhet til jernbane og havn ble mer avgjørende. Områder som Bryn, Ensjø, Hasle, Kjelsås og Skøyen utviklet seg som industrielle tyngdepunkt i tillegg til områdene langs Akerselva. Hovinbyen og Groruddalen ble landets største industriområde med ledende bedrifter som Standard telefon- og kabelfabrikk.

Sentrumshavna ble videreutviklet og Havnebanen mellom Vestbanen og Østbanen ble sprengt ut langs Akershus festning. Skipsfarten utviklet seg som en viktig næring med verft, rederier og havnefasiliteter. På Gressholmen etablerte man Oslos første lufthavn for sjøfly.

Fram mot 1910 ble det etablert motorbåtruter til øyene i Oslofjorden, og kortere arbeidsdager la grunnlaget for en fritidskultur som inkluderte flere. Vi fikk hyttebebyggelse på øyene og lystbåtanlegg langs fjorden og på Hovedøya. I byen ble det etablert kolonihager og skolehager og Marka ble tilrettelagt med betjente hytter.

Forstadsbaner og ny boligutvikling

Flere forstadsbaner ble bygget fram mot 1930-åra. Røa, Sogn og Ekeberg ble på den måten attraktive villaområder. Selskapet som bygget ut Holmenkollbanen kjøpte opp og utparsellerte villatomter for å understøtte byggingen av banen. De vestre delene av Aker kommune ble gradvis transformert fra jordbruksbygd til villabelte, mens Østre Aker i større grad ble industrialisert.

Etter byggestoppen ved århundreskiftet ble det et oppsving igjen fram mot 1914. Fra denne tiden finnes noen få murgårder med sent jugendstilspreget. Perioden er først og fremst preget av de store byplanene og betydelig utbygging av nye boligområder i regi av kommunen. Allerede i 1850-årene ble bolignød introdusert som eget tema i den offentlige debatten, men først i 1912 var det politisk flertall for at kommunen skulle bygge selv. Det første prosjektet ble oppført på Tøyen. Dette ble starten på glansperioden for den kommunale boligbyggingen. Bebyggelsen ble utformet i tidens nye stilarter: nybarokk, nyklassisisme og senere funksjonalisme.

Bolignød og nye ambisjoner for sosial boligbygging var drivkreftene. Anleggene representerte nye boligidealer, lavere hus, lys og luft og grønne utearealer organisert innenfor storgårdskvartaler. Flere anlegg var inspirert av engelske havebyidealer, som Lindern og Ullevål hageby. Torshov markerte seg både byplanmessig og arkitektonisk, med monumentale plassdannelser og integrerte parker. Ila med Ilatrappen er et annet monumentalt eksempel der byplangrep og utforming danner en arkitektonisk helhet.

Ullevål sykehus ble tatt i bruk i 1887 og var et kommunalt sykehus tegnet av ark. Adolf Schirmer. Det ble oppført som epidemisjukhus med paviljonger som skulle sikre godt smittevern. Senere er det utvidet mange ganger. Foto: Kulturminnesøk

Holmenkollbanen, forstadsbane som ble bygget ut tidlig på 1900-tallet med tomtebygging langs banenettet. Vinderen konditori lå langs banen før det brant i 2008. Foto: Kulturminnesøk

Torshov med «oksefontenen» av Asbjørg Borgfeldt fra 1929, et kjent landemerke på plassen. Foto: Karl Harstad, Oslo Museum

Rådhuset bygget i 1930–1950, er tegnet av ark. Arnstein Arneberg og Magnus Poulsson. Det er et hovedverk i norsk arkitektur og kunst med utsøkt utsmykning og detaljering. Bygningen er sentral i «Vika- og rådhusreguleringen» som la til rette for sanering og ny utvikling i området på midten av 1900-tallet. Foto: Rune Nylund Larsen

Harald Hals og generalplaner

Kommunen drev visjonær byplanlegging, og særlig viktige var generalplanene fra 1929 og 1934, utarbeidet av reguleringssjef Harald Hals. Grunntanken var sonedeling, med områder for boliger, arbeidsplasser og rekreasjon i friluft. Transportårer og grøntdrag bandt det hele sammen.

Funksjonalismen

Ringveisystemene ble anlagt med Ring 2 (Kirkeveiringen) som en grense mellom den tette bebyggelsen i Oslo og spredt bebyggelse i Aker. Langs Ring 2 ble det bygget flere markante funksjonalistiske boliganlegg, som Marienlyst, Iladalen og Dælenenga. Videre ut langs Trondheimsveien ligger Sinsenbyen, byens største funksjonalistiske boligområde.

I tillegg til de store boligprogrammene finnes en rekke funksjonalistiske forretnings- og boliggårder integrert i den tette byen. Disse har ofte høy arkitektonisk kvalitet. Funksjonalismens bygninger preger utviklingen av

indre by på 1900-tallet slik historismen gjorde det i århundret før. Oslo er et europeisk tyngdepunkt innenfor funksjonalismen. Rådhuset ble påbegynt i 1931 som del av en funksjonalistisk byplan. Det sto ikke ferdig før i 1950 og symboliserer overgangen til en ny tid etter krigen.

Universitetet bygget et moderne campus på Blindern, mens arbeiderbevegelsen bygget sine moderne palass ved Youngstorget.

Krigsminner

Den tyske okkupasjonsmaktens byggevirkosomhet i Oslo under andre verdenskrig var meget omfattende og besto i hovedsak av nyttebygginger som brakker, stridsanlegg, bunkere og tekniske installasjoner. Svært mye av det tyskerne bygde, er i dag borte. Byantikvarens kartlegging i de senere årene har gitt oss en god oversikt over det som ble bygget og det som er igjen av bygninger og anlegg, men de omfattende stridsanleggene, som stort sett er helt forsvunnet, vet man lite om.

Etterkrigstidens Oslo – Drabantbyvekst og transformasjon

Forstadsutvikling og sosial boligbygging

Oslo etter andre verdenskrig var preget av boligmangel, trangboddhet og lav boligstandard i murgårds- og forstadsbebyggelsen. I 1948 ble Oslo slått sammen med nabokommunen Aker, som frem til da hovedsakelig hadde vært utviklet som en forstadskommune med gårdsdrift, industriområder og frittliggende småhusbebyggelse. Kommunesammenslåingen åpnet for byutvikling utenfor den historiske bykjernen og nye bydeler ble planlagt i tidligere spredt bebygde jordbruksområder, med hovedtyngden av utvikling sør og øst for den historiske byen. Datidens byplanidealer var en forlenning av funksjonalismen fra mellomkrigsårene og nye bydeler ble utformet som drabantbyer, forbundet med byens sentrum og arbeidsplasser via nye T-banelinjer og motorveier.

Utbyggingen var en vesentlig del av velferdsstatens utvikling og foregikk i nært samvirke mellom politikerne som benyttet OBOS som et virkemiddel for å realisere boligambisjonene, og private aktører som Olav Selvaag. Sammenslåingen av Oslo og Aker la grunnlaget for ekspropriering av store arealer i Groruddalen og Østensjøbyen. Lambertseter, hvor det første borettslaget stod ferdig i 1952, regnes for å være landets første drabantby.

Drabantbyer

Drabantbyene kjennetegnes av tydelige bebyggelsesstrukturer hvor høyblokker, lavblokker, rekkehus og atriumhus er innpasset i landlige omgivelser. Fellesskapsfunksjoner som skoler, barnehager, idrettsplasser, bibliotek, kirker og forretningslokaler er innpasset i utbyggingsplanene. Med sin landlige beliggenhet og innretning mot å skape et godt boligmiljø, markerer drabantbyene et brudd med den kontinuerlige bytradisjonen i den funksjonsblandede murbyen. Bøler, Haugenstua og Ammerud er eksempler på godt bevarte drabantbyer. De gamle Akergårdene ble delvis bevart som miljøskapende elementer i den nye bil- og banebaserte byen.

Industri- og veiutbygging

I industriområdene øst for byen, som strakk seg fra Ensjø, Hasle og Bryn og oppover dalbunnen i Groruddalen, var det fortsatt god plass til å bygge nye store effektive produksjons- og lageranlegg. En rekke bedrifter flyttet ut fra bykjernen. Nærheten til hovedbanen, Alnabanen og jernbanenes skiftestasjon på Alnabru lå som en forutsetning, og ga området tilnavnet «Norges transportsentral». Også en rekke kontorer, bilverksteder og butikker ble oppført, spesielt i området rundt Økern og på Ensjø.

De karakteristiske lamellblokkene på Tveita fra 1960-tallet er gode eksempler på drabantbyens bebyggelsesstruktur med generøse grøntarealer imellom.
Foto: Rune Nyland Larsen

Planen «Akerselva miljøpark» ble vedtatt i 1986 og tilrettela for bedre vannkvalitet og bedre bevaring av kulturmiljøet. Eldre industribebyggelse som Myrens verksted fra 1848 er tatt i bruk til nye formål. Foto: Plan- og bygningsetaten

Økonomisk utjevning og alminnelig velstandsøkning førte til at bilen gradvis ble allemannseie etter 1960, og det ble behov for veier med langt større kapasitet. Spesielt ble byens innfartsårer bygget om til flerfelts motorveier. Det bidro til at store deler av arealene i ytre by og i nabokommunene ble bygget ut med spredt villabebyggelse. Indre by opplevde netto fraflytting i tiårene etter krigen.

Sanering og nye representasjonsbygg i bykjernen
Helt siden rundt 1910 hadde den rikt dekorerte murbyarkitekturen hatt lav status blant samfunnseliten, et syn som fikk ytterligere faglig tyngde i og med funksjonalismen. Store områder var truet av sanering og husleiereguleringen stimulerte ikke til kostbart vedlikehold. I sentrum ble 1800-tallsbebyggelse revet for å gi plass til service-, kontor- og representasjonsbygg for næringsliv og offentlige virksomheter. Flere hovedkontorer ble utformet som solitære monumentalbygg i tidens formspråk og med moderne materialer. Regjeringskvartalet på Damløkken, den amerikanske ambassaden i Henrik Ibsens gate, Indeksbygget og Norsk Hydros hovedkvarter ved Solli plass, Televerkets og Oslo Helseråds bygninger ved St. Olavs plass er eksempler på denne typen bebyggelse som i dag har fått høy kulturminneverdi.

Oslo byfornyelse

Den tidlige etterkrigstidens fremtidsro og teknologi-optimisme ble imidlertid i løpet av 1970-tallet utfordret av engasjement for miljøvern og kulturminnevern. Saneringsideologien og ideen om den sonedelte byen ble erstattet med et mer positivt syn på den historiske bykjernen som ramme omkring menneskelig aktivitet. Etableringen av Oslo Byfornyelse i 1978, og nedleggelse av industri på 1980-tallet, førte til at store deler av murbyen ble rehabilitert eller omformet og tilpasset ny bruk. Murgårdsbebyggelsen, særlig i øst, ble gjenstand for kommunal byfornyelse med rehabilitering og riving av bakgårdsbebyggelse for å gi lys og luft til boligene.

Akerselva miljøpark

Parallelt med oppvurdering av murbyen som bolig- og rekreasjonsområde, fikk historiske industriområder ny bruk etter hvert som tradisjonell industri med vareproduksjon flyttet ut av byen og ble erstattet av arbeidsplasser i servicenæringene. Planen Akerselva miljøpark ble vedtatt i 1986 og tilrettela for bedre vannkvalitet og bevaring av kulturmiljøet. Det historiske industrimiljøet langs elva fikk nytt liv i bevaringsregulerte industribygninger, kombinert med nybygg, parker og gangveier.

Aker mekaniske verksted med før- og nåsituasjon fra Verkstedhallen og Maskinhallen på Aker brygge, er eksempel på 1980-tallets transformasjonsprosjekter av eldre industri- og næringsbebyggelse. Foto: Space Group

Aker brygge og bytransformasjon

I Vest ble Akers mekaniske verksted til Aker brygge. Både tørrdokken og flere verftsbygninger ble bevart, men området forteller også historien om 80-tallets nye liberalisme og jappetid. Medieindustri og uteliv ble vekstnæringene fra 1980-årene. Byplanleggerens sterke visjonære grep fra tiårene etter krigen er siden 1980 blitt erstattet av en mer markedsinitiert byutvikling. Likevel er mange av 1980-tallets fortetnings- og transformasjonsprosjekter i den historiske byen utformet som tilpasningsarkitektur med post-modernistisk inspirasjon. Det har bidratt til at prosjektene underordner seg den historiske byens bebyggelsesstruktur, materialbruk og byggehøyder.

Med økt tilflytting til Oslo, omforming av sentralt beliggende industriområder og gentrifisering av historiske arbeiderstrøk har den historiske byen blitt stadig viktigere som ramme om rekreasjon, uteliv og underholdning. Dette har bidratt til bevaring av kulturmiljøer og kulturminner som fremmer byens attraksjonsverdi for både egne innbyggere og tilreisende. 2000-tallets ønske om fortetting innenfor eksisterende bystruktur har imidlertid også medført at bakgårdsrommene igjen er aktuelle som byggetomter og det er økt endringspress på historisk bygningsmasse. Samtidig er eldre bebyggelse med bevaringsverdi blitt tatt i bruk som ressurs i flere vellykkede prosjekter som studentsiloen på Nedre Foss, Vulkan og Agra Margarinfabrikk.

Innvandring og nye kulturuttrykk

En viktig demografisk endring som har satt sitt preg på Oslo, er innvandring fra ikke-vestlige land. Siden 1960-tallet har Oslo blitt en multikulturell by med befolkningsgrupper også fra Asia, Afrika og Latin-Amerika. Bakgrunnen var behovet for arbeidskraft, mens familiejenforeninger og ønsket om å ta i mot flyktninger har dominert innvandringen siden «innvandringsstoppen» i 1975. I begynnelsen etablerte de fleste innvandrerne seg i indre by, men på 1980-tallet flyttet flere ut i drabantbyene. Det har preget byen gjennom et større mangfold i byliv, mattradisjoner, religion og andre kulturuttrykk. Innvandrerulturene preger i dag i særlig grad Grønland og drabantbyene, og har bidratt til mer variert byliv.

Oslo har siden 1960-tallet stadig blitt en mere multikulturell by. Dette har satt særlig sitt preg på Grønland med mangfold og byliv, her med Grønland 22. Foto: Plan- og bygningsetaten

3. Sentrale temaer

Oslo har tre viktige landskapstrekk som er sterkt forbundet med byens utvikling og særpreg.

1. De grønne åsene Holmenkollen, Vettakollen, Grefsenkollen og Nordstrandskrånningen.
2. Vassdragene som renner gjennom bymessige områder.
3. Sjøfronten og fjorden med øyene.

Kulturhistoriske landskap og grønne miljøkvaliteter

Oslo har også andre mer avgrensede kulturhistoriske landskap med sterkt særpreg og høy historiefortellende verdi. Dette representerer opplevelsesverdier med stort potensial for foredling og formidling.

- Middelalderbyen med den visuelle forbindelsen til Akersneset med festningen og Hovedøya med klosteret.
- Akersneset med Akershus festning, og Akersryggen videre nordover med landemerker som Domkirken, Regjeringskvartalet, Trefoldighetskirken og Gamle Aker kirke.
- Ekebergsletta og Ekebergparken med spor av menneskelig aktivitet fra steinalder til i dag.
- Oslos største gravfelt og bosetningsspor fra bronsealder og jernalder på Berg.
- 1800-tallsbyen nederst i Oslogryta som vokste frem rundt Kvadraturen som et helhetlig urbant kulturlandskap preget av murgårder, kirker og industri.
- Industrielandskapet langs Akerselva fra munningen med sporene etter Nylands verksted, via Sagene og opp til den tidlige industrien i Nydalen og på Kjelsås.
- Byens parker med sitt store spenn fra offentlig anlagte utsynsparker og skulpturparker til privat anlagte parkområder.
- Jordbrukslandskapet rundt Oslo, representert ved kulturlandskapet i Maridalen, Sørkedalen, ved

Østensjø og Bygdøy som historiefortellende elementer med stor tidsdybde og med viktige arkeologiske lokaliteter.

- Skogbrukslandskapet representert ved Nordmarksgodset som strekker seg fra Marka, gjennom Sørkedalen til Bogstad og videre til utskipningshavna på Vækerø.
- Fritids- og friluftslandskapet i Nordmarka og Østmarka som et bynært rekreasjonslandskap med opparbeidete stier, skiløyper og markahytter.
- Hytteøyene med sin rike historie om næringsliv, bosetting, hyttekolonier og friluftsliv.
- Koloni- og parsellhagene som sammenhengende grøntområder, med sitt historiske opphav i ønsket om matauk for den trangbodde arbeiderklassen.
- Drabantbylandskapet i Groruddalen hvor bolig- og grøntområdene ligger i dalsidene, mens næringsbygg og industri har fått plass i bunnen av dalen.

Vigelandsparken, folkepark etablert på 1920-tallet med over 299 skulpturer laget av Gustav Vigeland (1866–1943). Foto: Rune Nylund Larsen

St. Hanshaugen er en av våre mest verdifulle utsiktsparker, opprettet i 1855. Foto: Plan- og bygningsetaten

Grøntarealer

Grøntarealer har særlig verdi i tett bebygde områder. De tilfører bokvalitet og attraktivitet til sine omgivelser og bidrar til biologisk mangfold. Skogområdene i Marka, vassdragene og jordbruksarealene har vært et viktig ressursgrunnlag for byen gjennom alle tider. Øyene representerer kulturlandskap preget av lang bosetning, industri og fritidsbruk. Det sentrale Oslo har parker og byrom av høy arkitektonisk, kulturhistorisk og byplanmessig kvalitet med stor bruksverdi for sine lokalmiljøer og for tilreisende.

Parker og «de fem grønne fingrene»

Med utviklingen av bykarakter og bebyggelse helt ut mot gaten fulgte det behov for å bringe grøntkvaliteter inn blant bebyggelsen. Børsparken og Paléhagen er de eldste parkarealene med offentlig funksjon. Byen har et betydelig tilfang av verdifulle, offentlige parker fra 1800-tallet, både romantiske utsynsparker på høydedragene og urbane kvartalsparker. Et av de store grepene i Harald Hals' byplan er «de fem grønne fingrene» som forbinder indre by med Marka. Disse sammenhengende grøntdragene gir også høy bruksverdi.

St. Hanshaugen er en av våre mest verdifulle utsiktsparker fra 1855. Kampen park, Torshovparken og Vår Frelses gravlund har tilsvarende kvaliteter. Parkene danner verdifulle «pusterom» i den tettbygde byen og har også store opplevelsesverdier. Ikke minst gjelder dette byens skulpturparker.

Småhusområdene med hager og tett og lav bebyggelse preger forstedene rundt bykjernen som dette villastrøket på Godlia.
Foto: Rune Nylund Larsen

Gyldenløves gate ved Arno Bergs plass, en av byens mange alléer og grønne sammenhenger med bevart ridesti fra slutten av 1800-tallet. Foto: Rune Kjørmo

Hager, hagebyer og Akergårder

Forhagebeltene i murbyen og de sentrumsnære villaområdene i vest som Homansbyen, har grønne miljøkvaliteter, mens frukthagene i villaforstedene gir områdekarakter og er viktige for bokvaliteten der det er få offentlige grøntområder. I 1900-tallets første del fikk de nye boligområdene formelle byrom og åpne gårdsrom, som Damplassen i Ullevål hageby og Hegermanns plass på Torshov. I hagebyene var den bærende ideen en relativt tett bebyggelse i grønne omgivelser. Denne kvaliteten preger også småhusområdene i ytre by, der et sammenhengende belte med hager gir nabolagene et attraktivt grøntpreg. I ytre by er også gårdstunene etter Akergårdene med tilliggende grøntområder med på å skape en tilhørighet og historisk kontinuitet i nærområdene. Med modernismen fra 1930-tallet fikk grøntområdet mellom bebyggelsen ny betydning ettersom kvartalsstrukturen ble oppløst og bygningene ble oppført som frittliggende lameller eller paviljonger. Resultatet var parker og byrom som Hydroparken, plassen foran Høyblokka, grøntområdene i universitetsanlegget på Blindern og grøntdragene mellom husene i drabantbyene.

Etterstad kolonihage viser kontrasten mellom den tette byen og de grønne «pusterommene» som kolonihagene representerer i byggesonen.
Foto: Rune Clausen

Gatetrær

Gatetrær preger enkelte deler av byen. Særlig verdifulle er gamle alléer som er etablert i de brede gatene som bl.a. i Gyldenløves gate og Bygdøy allé. I andre deler av byen har åpenhet og lange siktlinjer vært det karakteristiske. Langs havnefronten er trær kulturhistorisk sett et fremmedelement. I områder som Kvadraturen og andre trange bygater bør nye grøntelementer etableres med varsomhet slik at de ikke får en høyde som svekker sikt og sollys.

Boligen

Boligutvikling

Som en toneangivende by har Oslo vært i forkant av utviklingen i lang tid og gode eksempler på 400 års boligutvikling er bevart i byen. 31 anlegg er fredet, deriblant murgårdsmiljøet rundt Birkelunden på Grünerløkka.

Langt flere anlegg har åpenbar nasjonal verdi, eksempelvis hagebybebyggelsen som Ullevål Hageby, boligkomplekset Jessenløkken, Freiabyen og River'n. Boliger forteller mer enn noe annet tema historien om menneskers levekår. Byens boligbebyggelse avspeiler de store sosiale forskjellene som preget samfunnet fram til siste krig. Bredden i boligbyggeriet har derfor stor allmenn interesse å ta vare på for fremtiden.

Da Christiania ble etablert kombinerte borgernes hus gjerne bolig og næring. Bare et lite antall bygninger fra 16- og 1700-tallet er bevart i Kvadraturen. Enkelte av disse anleggene er ikke fredet, til tross for høy verdi på grunn av sjeldenhet og representativitet. Kvadraturen har som område nasjonal verdi som et komplekst og sammensatt bystrøk med boliger.

Leiegårder i mur

Annen halvdel av 1800-tallet var preget av stor tilflytting og radikal byvekst. Industrialiseringen førte til et skille mellom bolig og arbeidsplass, og med bygningslovens murtvang ble en ny bygningstype introdusert: leiegården i mur. Malthby i Akersgaten ble oppført i 1844, og er den eldste leiegården som er bevart. Verdifulle eksempler på boligområder for borgerskap og middelklasse finnes blant annet i Bygdøy allé, St. Olavs gate og Fredensborgveien. Østkanten var preget av funksjonsblanding og arbeiderklasse med gråbeingårdene på Tøyen og Åkebergveien 50 som vel bevarte representanter. Murbyen karakteriserer store og viktige områder i Oslo som bærere av fortellingen om ulike samfunnslag i den nye storbyen Oslo.

Villastrøk, sosial boligbygging og funksjonalistisk storsatsning

I de finere bynære strøkene bak Slottet og i Homansbyen, ble Nordens første villastrøk bygget opp i annen halvdel av 1800-tallet. Mange av villaene er rikt utformet og tegnet av byens beste arkitekter. Frølichbyen er et godt bevart småhusområde fra samme tid, men med adskillig enklere standard. Også i det tidligere Aker ble det oppført områder med småbebyggelse, for eksempel villaer på Nordstrand og arbeiderboliger på Ljansbruket. Fra slutten av 1890-årene engasjerte kommunen seg i boligbyggingen. På vestkanten ble det bygget anlegg som Jessenløkken, Det engelske kvarter og Ullevål hageby, mens østkanten fikk Freiabyen og det Rivertzke kvarter. Med funksjonalismen kom store anlegg både i kommunal og privat regi; Observatorie terrasse, Marienlystblokkene og Sinsenbyen.

Akergårder

Oslo er en av få hovedsteder som fortsatt har en variert jordbruksbebyggelse. På ca. 300 steder i det tidligere Aker bor folk fortsatt i gammel gårdsbebyggelse. De gamle gårdstunene er verdifulle kulturminner som formidler Akers eldste historie, og viderefører boligformen som dominerte før byen innhentet området. Dette gir Akergårdene særlig verdi og en håndfull gårdsanlegg er fredningsverdige. I 1920 hadde Aker kommune 23 000

Malthby i Akersgaten ble oppført i 1844, og er byens eldste, bevarte leiegård. Foto: Byantikvaren

Det Rivertzke Kvarter stod ferdig i 1912, og er et av de tidligste eksemplene på at kommunen engasjerte seg i den sosiale boligbyggingen. Foto: Plan- og bygningsetaten

Sinsenbyen ble anlagt i 1935-39 og var den største utbyggingen i privat regi til da. Foto: Arne Gunnarsjaa, Oslo Museum

Sammenslåing av Oslo og Aker i 1948 førte til at store arealer ble tilgjengelig for utbygging av drabantbybebyggelse, her med Lambertseter. Foto: Rune Nylund Larsen

innbyggere. I 1946 hadde folketallet økt til 133 000 og kommunen var landets nest største etter Oslo. Veksten resulterte i en rekke nye småsamfunn og forsteder, som etter hvert ble til sammenhengende områder med småhusbebyggelse.

Drabantbyer

Sammenslåingen av Oslo og Aker i 1948 medførte at store arealer ble tilgjengelig for utbygging av drabantbybebyggelse. Eksempler på slik bebyggelse fra 1950-årene har vi på Lambertseter, Bøler, Oppsal, Årvoll og Tonsenjordet. På 1960-tallet medførte ny teknologi, mulighet for kostnadsbesparelser og boligmangel til at høyhuset slo gjennom som boligform. Ammerud, Haugenstua og Tveita med sine ruvende lamellblokker er gode eksempler fra dette tiåret. Med den selv vokste småbyen som ideal fikk de nye boligområdene i 1970-årene en mer variert arkitektur og materialbruk, samt en organisering i mindre tun og boliggrupper. Romsås, Furuset og Holmlia er gode eksempler fra 1970- og 1980-tallet. Bebyggelsesstrukturen med de generøse grøntarealene og de best bevarte bygningsmiljøene har særlig verdi.

Småhusområder

Småhusområdene ligger til dels nær bykjernen og forteller gjennom sitt arkitektoniske særpreg om når byutviklingen nådde området. Småhusområdene har bebyggelse i alle stilarter; sveitserstil, nybarokk, nyklassisisme, funkis og etterkrigsmodernisme. Mange av områdene er sammensatte, men representerer likevel høye verdier gjennom god arkitektur i grønne omgivelser.

Husebygrenda ble bygget ut i årene etter krigen og er regulert til hensynssone bevaring med vernebestemmelser tilpasset ønsket om å bevare kvalitetene i områdets nøkterne og stilrene bebyggelse.

Foto: Rune Nylund Larsen

Vippetangen og strekket innover langs Akershusstranda er det siste kulturmiljøet hvor den historiske byhavna fortsatt kan oppleves. Her er det bevart kaifronter fra 1899–1902, skur fra hele 1900-tallet og åpne havnearealer for lasting og lossing. Fiskehallen fra 1935 er i seg selv fredningsverdig. Foto: Byantikvaren

Bredden i boligtyper

Den klassiske Murbyen, storgårdskvartal, hageby, funkisbygård, nyklassisismeanlegg, tidlige lamellblokker, åpen blokkbebyggelse, drabantbybebyggelse, rekkehus, atriumhus og vanlig nøktern småhusbebyggelse er eksempler på ulike typologier det er viktig å ivareta. Det er også viktig å ivareta de historiske kvalitetene som ligger i byens lokale sentra både i den tette byen og utenfor.

Fjordby og skipsfart

Oslo har alltid vært en havneby og sjøveien har vært den viktigste kontakten med omverden, både nasjonalt og internasjonalt. I løpet av 1800-tallet utviklet Oslo seg til å bli en sjøfartsby med verft, rederier og støttefunksjoner. Tømmer og trelast var den viktigste eksportartikkelen fra Oslo havn i over tre hundre år. Trelasteksporten skapte etter hvert også grunnlag for etablering av skipsbyggingsindustrien.

Skipsfunn fra Oslos havneområder

Etter at den gamle byen ved Bjørvika ble flyttet og forlatt etter den store bybrannen i 1624 ble havneområdene gradvis fylt ut. Dette har resultert i særlig gode bevaringsforhold for skipsvrak og eldre havneanlegg. Utgravninger i forbindelse med de siste årenes utbyg-

ging av Oslos havnefront har resultert i funn av over 30 skipsvrak, flere store bryggeanlegg, rester av sjøboder og deres innhold samt tusenvis av gjenstander som vitner om eldre dagers liv og virke langs den gamle havna. Utbyggingen av havneområdene var blant annet knyttet til utskipingen av tømmer, og gjenstandsfunn fra Tyskland, Holland og England forteller om utstrakt internasjonal handel i perioden. Det eldste skipsfunnet fra Oslo havn er fra 1300-tallet, men de aller fleste båtene dateres til 15- og 1600-tallet og gir et variert bilde over båttyper i perioden. Noen av båttypene har trekk som peker mot vikingtiden, mens andre har større likheter med europeiske båttyper. Skipsfunnene er kilde til helt ny kunnskap om båtbyggeriets utvikling og skipsteknologi i overgangen mellom middelalderen og nyere tid.

Havnefront og maritim virksomhet

Industrialisering og frihandel fra midten av 1800-tallet førte til at sjøfarten med havna, Børsen og Tollboden fikk stor betydning for byutviklingen. Selve havnefronten med de bygninger og anlegg som hører til, er forutsetningen for all maritim virksomhet. Kaifronter, bolverk og sjøboder tilbake til 1600-tallet er bevart som arkeologiske kulturminner og utgjør viktige kilder til utviklingen av havneaktiviteten. På grunn av havnas

Havnelageret ved Langkaia, tegnet av ark. Bredo Berntsen, var et av Europas største betongbygg da det sto ferdig i 1919. I dag er den en viktig del av byens maritime historie i Bjørvika.
Foto: Plan- og bygningsetaten

Skipsfart og den maritime historien er en viktig del av Oslos kulturmiljø. Her ved skoleskipet Christian Radich liggende til kai ved Akershuskaia.
Foto: Byantikvaren

Sjømannsskolen fra 1917 på Ekeberg, oppført etter tegninger av ark. Andreas Bjercke og Georg Eliassen. I dag huser bygningen Kongshavn videregående skole. Foto: Rune Kjørmo

dynamiske natur er lite bevart over bakken fra 1800-tallet og tidligere, men forløpet fra Aker brygge, over Rådhuskaia, Akershuskaia og ut på Vippetangen er et sammenhengende kulturmiljø som representerer den siste resten av sentrumshavnen og byens historiske ansikt mot sjøen. For å ivareta den maritime historien er det viktig at man legger til rette for bevaringsverdige fartøyer både som kilde til kunnskap og som formidlere av historie og opplevelser for byens befolkning og besøkende. Dette kan blant annet skje gjennom å sikre en arbeidshavn for de historiske fartøyene.

Vippetangen

I Fjordbyplanen heter det bl.a.: «Vippetangens havnerelaterte kulturmiljø sammen med Akershus festning skal som utgangspunkt danne premisser for utformingen av området. Gjennom gjenbruk av eksisterende bygg og ny bruk av områder åpnes Vippetangen for en utvikling som på en fremtidsrettet måte gjenforteller historien.» Kaianleggene med skur, kraner og åpne arealer mot sjøen er vesentlige kvaliteter ved miljøet. Særlig viktige er skurene ved Akershuskaia, Den norske Amerikalinjes ekspedisjon i skur 38 og Oslo Havnelager som var et av Europas største betongbygg da det sto ferdig i 1919. Helheten i kulturmiljøet på Vippetangen inkluderer også Fiskehallen fra 1933 og Kornsiloen fra 1935. Salg av fisk direkte fra båter ved kai er dessuten en lang historisk tradisjon som også representerer en bykvalitet.

Sjøfart, rederivirksomhet og handelsflåte

Etter hvert ble Oslo landets ledende skipsfartsby. Fra 1913 hadde Oslo større tonnasje enn Bergen. Første verdenskrig ga enorme avkastninger for norske redere og det er ikke tilfeldig at mange av byens mest påkostede byggverk ble reist i denne perioden. Fremtredende eksempler er Sjøfartsbygningen i Kvadraturen og Sjømannskolen i Ekebergskranningen.

Før siste krig hadde Norge verdens fjerde største handelsflåte. Av sentral betydning for skipsfarten ble den oversjøiske linjetrafikken. Den norske Amerikalinjen fikk sin egen kontorbygning på Jernbanetorget i 1919 og hovedkvarteret til Norges Rederiforbund fra 1934, ligger vis a vis Kontraskjæret. Norges hovedstad har fremdeles en sentral posisjon når det gjelder rederi- og meklervirksomhet. Wilh. Wilhelmsen-gården fra 1960 ved Olav Vs plass ble oppført som hovedkontor for rederiet, med en fremtredende plassering ved Rådhusplassen.

Fartøyvern

Fartøyer eldre enn sent 1800-tall er ikke bevart i flytende stand. Byen har imidlertid et 20-talls fartøyer med vernestatus hos Riksantikvaren, samt to fartøyer som er fredet etter kulturminneloven. Av særlig nasjonal interesse er også Oslos flåte av større, eldre lystfartøyer. Småbåtkulturen er også behandlet i avsnittet om kultur og fritid.

Fartøyvernet har utviklet seg til et viktig ansvarsområde for kulturmiljøvernet, som en viktig del av havnemiljøet i Oslo. Oslo maritime kulturvern senter disponerer i dag kaiplass og havneskur på Akershuskaia hvor blant andre DS Børøysund, DS Styrbjørn og KNM Alta har fast plass. I tillegg er det behov for tilgang på slipp og verkstedsfasiliteter ved kai. Et velfungerende fartøyvern vil være positivt for reiselivet i havnebyen Oslo. Det vil gjøre det mulig for turister og andre besøkende å oppleve et utvalg fartøyer

Industrimiljøet mellom Sannerbrua og Vøyenbrua på Sagene er unikt i norsk sammenheng. Dette er noen av de eldste vitnesbyrdene om den industrielle revolusjon i Norge fra midten av 1800-tallet og fremover. På begge sider av elva ligger fabrikker, arbeiderboliger, skole og bad. Graahs bomullsspinneri fra 1859 troner fortsatt over fossen. Det samlede miljøet har høy kulturminneverdi. Foto: Byantikvaren

som er representative for byens nære historie i havnemiljøet. Fartøyer med høy antikvarisk verdi og eiere som ønsker å formidle båtenes historie, kan prioriteres ved tildeling av havneplass ved Rådhusutstikkerne og Akershuskaia.

Industribyen

Oslos industrihistorie er av svært høy verdi i et nasjonalt perspektiv siden det i stor grad var her den industrielle revolusjon fant sted i perioden fra midten av 1800-tallet og frem til krigen. I dag er seks slike anlegg fredet. Glads mølle fra ca. 1800 er den eneste representanten for det første store industrimiljøet som vokste frem langs Akerselva. De fem andre anleggene har unike verdier, men er ikke dekkende for historien om industrialiseringen av Oslo og fremveksten av arbeiderklassen.

Sagene

Produksjonsanlegg fra den tidlige industriutviklingen er i liten grad ivare tatt. Særlig verdifullt er et helhetlig område på Sagene som inneholder de fredete anleggene Glads mølle og Sagene skole med bad, ved siden av Hjula veveri, Graahs spinneri og et bredt utvalg arbeiderboliger. Som «industrialismens vugge» i Norge er dette et kulturmiljø av nasjonal verdi.

Bjølens valsemølle på Sandaker fra slutten av 1800-tallet er fortsatt i full drift, og formidler vannkraft og næringsvirksomhet langs byens elveløp. Foto: Plan- og bygningsetaten

Amerikalinjens første terminalbygg ligger på Akershusstranda, omtalt som skur 38. Bygningen representerer både den første direkte linjefarten til Amerika samtidig som den forteller en viktig del av utvandringshistorien i Norge. Foto: Plan- og bygningsetaten

Nydalen

Øverste del av Nydalen er et annet unikt industrimiljø av nasjonal verdi. Nydalen Compagnie som var vår første moderne tekstilfabrikk, har flere fredningsverdige bygninger i behold. Bjølsen valsemølle er fortsatt i full drift og representerer en spesiell verdi både fordi dagens anlegg består av bygninger som går tilbake til 1895 og blant annet rommer restene av fabrikkens eget kraftanlegg. Samtidig var kvernene den første form for utnyttelse av vannkraften i Akerselva og på Bjølsen har det vært kverner i uminnelige tider.

Solli plass og Økern

Hovedkontorene til industrigigantene Norsk Hydro og STK er gode representanter for Oslos rolle i nasjonal industri.

Betydning av kildeverdi

Industrianlegg er særlig sårbare som kulturminner fordi de er underlagt de aktuelle tekniske krav og ofte er kostbare å ta vare på uten aktiv bruk. I Oslo øker økonomisk gevinst ved alternativ bruk endringspresset. Mange verdifulle anlegg som f.eks. bryggeriene er ikke lenger fredningsverdige selv om de var det da driften opphørte. Det er derfor viktig å ta vare på de miljøene som fortsatt har bevart både kildeverdi og historiefortellende kvaliteter.

Indekshuset på Solli plass representerer nasjonal industrihistorie som tidligere hovedkontor for Norges Industriforbund og Norges eksportråd. Foto: Byantikvaren

Stortinget er et av Oslos særskilte kulturminner, som forteller historien om oppbyggingen av den nye nasjonen Norge etter 1814. Foto: Plan- og bygningsetaten

Hovedstaden

Oslos rolle som hovedstad etter at Norge fikk en friere stilling i 1814 har påvirket byen på flere måter. Både direkte gjennom at viktige statsinstitusjoner ble lagt til Oslo og indirekte fordi det bidro til at næringsliv og organisasjoner etablerte seg her. Oslo ble landets viktigste kommersielle senter med stor virksomhet i handel og tjenestenæringene. Disse virksomhetene har resultert i mange bygninger og anlegg av nasjonal verdi.

Slottet, Regjeringskvartalet og Karl Johan

Slottet, Stortinget og Regjeringskvartalet er blant landets viktigste kulturminner både gjennom en helt spesiell symbolverdi og som historisk og arkitektonisk representative bygninger. Selv om fredningsverdien er utvilsom, er de av juridiske og praktiske grunner likevel ikke fredet. Rollen som hovedstad førte også til at Oslo huser hovedkontoret til alle de politiske partiene og mange andre nasjonale organisasjoner og institusjoner. Dette er også til dels bygninger med høy arkitektonisk og kulturhistorisk verdi. En av de sentrale hovedstadsfunksjonene er Karl Johan som paradegate ved statsbesøk, 17. mai og andre nasjonale merkedager. Gatens representative verdighet er en vesentlig kulturminneverdi.

Militæranlegg og universitet

Siden middelalderen har Oslo hatt betydelige militæranlegg for å forsvare byen og landet innenfor. Akershus festning med forterreng er et nasjonalt kulturminne som er fredet eller under fredning i likhet med Bakås skanse. Militæranleggene er i hovedsak ivarettatt gjennom Byantikvarens kartlegging av andre verdenskrig og fredningsoppfølgingen i de senere årene. De verdifulle bygningene på Hovedøya som i hovedsak stammer fra første halvdel av 1800-tallet under Napoleonskrigene er i kommunalt eie.

Karl Johans gate er sentral i byens sentrum som paradegate ved statsbesøk og nasjonale merkedager som 17.mai. Gatens representative verdighet har vesentlig kulturminneverdi. Foto: Byantikvaren

Vestre batteri er ett av to batterier på Hovedøya som ble oppført under Napoleonskrigene (1807-14) som forsterkning av Akershus festning og til forsvar av innseilingen til byen. I tillegg ble det bygget et batteri på Vippetangen og et ved Alnælvens utløp samt flere krutthus på Hovedøya. Kanonene er kopier av de som sto der opprinnelig.

Foto: Are Skarstein Kolberg, Kulturminnesøk

De gamle broene over Akerselva som Ankerbrua har særlig høy verneverdi. Dagens granittbro er fra 1926, tegnet av ark. Oscar Hoff. I 1937 kom det til dyreskulpturer av bronse fra Dyre Vaa, og derfor omtales den også som eventyrbroa i dag.

Foto: Plan- og bygningsetaten

Hovedøya har en flere hundre år lang militærhistorie. Mesteparten av bygningsmassen og festningsverkene er fra 1800-tallet, anlagt fra Napoleonskrigene og fremover, og tilhørte opprinnelig Akershus festning. I dag eies de av Oslo kommune. Anleggene som har høy militærhistorisk verdi er ikke fredet, men blir behandlet som fredningsverdige. Hele øya med sin sammensatte historie og store historiske dybde danner et fredningsverdig kulturmiljø.

Kommunikasjon, historiske gateløp, handel og servering

Plasseringen innerst i Oslofjorden har gitt byen en rolle som kommunikasjonsknutepunkt og markeds plass siden lenge før bydannelsen. Havna er presentert i et annet avsnitt, mens oldtidsveier som har vært i bruk siden jernalderen blant annet kan oppleves over Grønliåsen på Holmlia, på Gjelleråsen på Stovner og ved Langerud og Østensjø.

Bymessige kvaliteter

I indre by gir historiske gateløp og plassdannelser viktige opplevelses- og kulturmiljøverdier. Det er bevart betydelige strekninger med brosteinsdekke, delvis i dagen og delvis under asfalt. Dette er en ressurs både for kulturmiljøet og som tiltak for overvannshåndtering. Foruten oldtidsveiene mellom byen og omlandet, finnes det en håndfull vei- og gatestrekke som har særlig høy egenverdi. Det gjelder bl.a. Ljabruchausseen, Chr. Michelsens gate, Gyldenløves gate, Oscars gate, Josefines gate og Schouterassen. Fire av de gamle broene over Akerselva har særlig høy verdi. Det er Hausmanns bro, Ankerbrua, Åmot bro og Sannerbrua. Urbane plasser og torg var både en del av veinettet og handelsplasser. Stortorvet og Youngstorget har vært viktige handelstorg, sistnevnte også som politisk møteplass. Rådhusplassen, Birkelunden og Harald Hardrådes plass var derimot planlagt som representative rekreasjonsområder. Historiske gatedekker og bymøbler utgjør også viktige verdier.

Banenett og jernbanestasjoner

Med økende avstand mellom bolig og arbeidsplass har kollektivtilbudet blitt en viktig del av folks hverdag. De to sentrale jernbanestasjonene er fredet. Bryn stasjon gjenstår som en lokalstasjon med et intakt kulturmiljø. Byens egen løsning er trikken og T-baneutbyggingen, og her representerer f.eks. vognhall 5 på Majorstuen, trikkehallen i Thorvald Meyers gate på Grünerløkka, samt Romsås T-banestasjon særlige tidstypiske kvaliteter.

Landets første flyplass, hovedkontorer for post, telegraf og NRK

Da jernbanen ble etablert var det med endestasjoner i Oslo. Landets første sivile og internasjonale flyplass ble anlagt på Gressholmen. Hovedpostkontoret, Telegrafbygningen og NRKs hovedkontor representerte alle den nyeste kommunikasjonsteknologien da de ble etablert i Oslo. Dette er bygninger av høy Nasjonal verdi som er fredet eller i fredningsklasse. Tryvannstårnet står også som et godt synlig symbol på 1900-tallets massekommunikasjon.

Romsås T-banestasjon er bygget i fjell og åpnet i 1974. Arkitekt Ole Mjelva tegnet en særegen stasjon, med lange korridorer og bevisst bruk av lys, farger og materialer. Foto: Plan- og bygningsetaten

Cafe Engbret på Bankplassen har den lengste serveringshistorien på ett sted i Oslo. Engbret Christophersen etablerte cafeen i 1857 og flyttet inn her i 1863. Den lå rett ved Christiania teater og ble et populært serveringssted for de ansatte på teatret. Bygningssmassen er fra 17- og 1800-tallet og interiørene er tilbakeført til historisk sjarm. Foto: Byantikvaren

Handels-, forretnings- og næringsbygg

Som landets største handelsby er også 20 anlegg innen handel, finans og servering fredet. Mange bygninger med klar fredningsverdi gjenstår. Store deler av handels- og servicenæringen har vært og er i konstant endring. Det gjør at bygninger og spesielt interiører er særlig utsatt for ombygninger. Handel er supplert med anlegg fra kioskstørrelse, via butikkfasader til forretningsgårder. Basarhallene på Youngstorget og Vikaterrassen er gode eksempler som også illustrerer tidsdybden og verdien av nyere anlegg. Kvadraturen er Oslos historiske «City», og inneholder flere historiske bankbygg og andre bygg av nasjonal verdi.

Serveringssteder er en viktig og flyktig del av bylivet. Steder med lange tradisjoner og intakt miljø som Dovrehallen, Engbret og Teddy's Soft Bar har derfor høy verdi. Det har også byens to klassiske hoteller – Grand og Continental.

Offentlige tjenester og velferd

Offentlig tjenestebygg

Utviklingen av velferdsstaten fra en sped begynnelse på 1800-tallet til et bredspektret tilbud av offentlige tjenester, har gitt Oslo mange historisk interessante og flotte bygninger og anlegg. Hovedstadsfunksjonen har bidratt til at Oslo oftest har vært i forkant av den

Aker brygge med fjordpromenaden og Rådhuset i Pipervika i kveldslys. Foto: Plan- og bygningsetaten

nasjonale utviklingen. Flesteparten av fellesskapets bygninger er kommunale. En stor andel av f.eks. skoler, sykehus og veianlegg er fortsatt i bruk og utgjør en levende historisk kontinuitet.

Den kommunale historien omfatter bygninger som Rådhuset, Grønland brann- og politistasjon, Tinghuset og Politihuset på Grønland.

Oslo tinghus er en justisbygning ved C. J. Hambros plass 4 i Oslo sentrum, oppført 1992-94 av ark. Østgaard A/S. Den er et godt eksempel på post-modernistisk arkitektur i Oslo.
Foto: Plan- og bygningsetaten

Helse og omsorg

Et viktig fellesgode er helse og omsorg. Siden sykehusene nå er statlige, er dette temaet dekket av Landsverneplan for Helsesektoren fra 2010, da blant annet Gaustad, Ullevål og Aker sykehus og Kvinneklinikken i Josefine gate ble fredet. Enkelte anlegg har vært fredet fra tidligere, som gråsteinsbygningen på Oslo Hospital fra 1700-tallet og Militærhospitalet og Prins Christian Augusts Minde fra 1800-tallet. Viktige helsehistoriske bygg eies imidlertid av kommunen og private. Økern og Lille Tøyen alders- og sykehjem, Krohgstøtten sykehus og Legevakten er blant de viktige kommunale anleggene. Lovisenberg sykehus og Vår Frues hospital utgjør verdifulle eksempler på institusjoner drevet av private organisasjoner. Få slike anlegg er fredet, men de har sterk forankring i befolkningen, og flere av dem har sentral betydning for utviklingen av helsesektoren i Norge. Helsesektoren er dynamisk og kulturminneverdiene har en utsatt posisjon i avveiningene mot andre samfunnsinteresser.

Småbarns Vel barnehjem åpnet i 1926 og ligger på Lindern, et område med mye viktig sosialhistorie – eldreheim, spedbarnshjem, barnehjem og mødreheim. Bak sees tårnet på Ullevål sykehus – nærheten til sykehuset var viktig. I dag er det barnehage i det gamle barnehjemmet. Foto: Byantikvaren

Det er ikke gjort noen systematisk kartlegging av omsorgssektoren i Oslo. Dette er svært omfattende, ikke minst gjelder dette omsorgsbygg fra nyere tid, men en kartlegging vil ha høy kost/nytteverdi i den fremtidige forvaltningen. Noen utvalgte felt som barneparker og barnehjem er allerede kartlagt.

Barnehjem

Barnehjem var viktige institusjoner i en tid da det var store barnekull og betydelig risiko for at sykdom og nød gjorde at foreldrene ikke kunne forsørge barneflokkene. Oslo har en brokete barnehjemshistorie, fra private oppfostringshus til kommunal drift. Det har vært drevet barnehjem i private villaer, bygårder, gamle løkkehus, gårdshus og etterhvert formålsbygde hjem. Høyest historiefortellende verdi har gjerne formålsbygde barnehjem, men også bygg som lenge har huset barnehjem kan ha slik verdi. Seks anlegg er fredet. Waisenhuset på Store Ullevål gård, Heftyes barnehjem, Aline spedbarnshjem på Lindern og Spedbarnshjemmet i Åkebergveien er eksempler på anlegg med høy historiefortellende verdi.

Barneparker og barnehager

Barneparkene var forløperne til den store barnehageutbyggingen i etterkrigstiden. De utgjør en enestående gruppe kulturminner i verdenssammenheng og representerer både kvinne-, barne- og samfunnshistorie. Barnehagene er markører av kvinners inntreden i arbeidslivet i etterkrigstiden. Oslo var en foregangsby på etablering og bygging av barnehager. De første «børneasyl» kom på 1830-tallet og den første kommunale barnehagen ble åpnet i 1920. Husmødrenes barnehager var ledende i mellomkrigstiden, mens kommunen ble den viktigste aktøren etter krigen. Ingen formålsbygde, frittstående barnehager er ennå fredet. Grønland børneasyl går tilbake til 1839 og var en av byens første. Bygningen asylet fikk oppført i Nordbygata 1 i 1866 er bevart. Det har åpenbar nasjonal verdi sammen med gode representanter for hele utviklingen til og med 1980-tallet, men det gjenstår å gjøre en samlet kartlegging av barnehagene.

Lambertseter skole, en typisk paviljongskole oppført på sent 1950-tall. Skolen var en del av drabantbyutviklingen på Lambertseter og er eksempel på en av mange skoler i verneplanen for Oslokolene. Foto: Byantikvaren

Skolebygg

Lik tilgang til skolegang er en av de viktigste faktorene bak velstandsovergangen de siste 100 år. Oslo har fra 1700-tallet og fremover spilt en helt sentral rolle i utviklingen av norsk skole og skolebygninger. Dermed vil flere skolebygg i Oslo ha verdi i et nasjonalt perspektiv enn i andre byer. Oslos historie favner dessuten landkommunen Aker som også hadde en særlig betydning i utviklingen. Til tross for betydningen er det bare barneskolene på Sagene, Møllergata og Grünerløkka som er fredet. Undervisningsbyggs Verneplan for Oslo skolen fra 2011 danner utgangspunkt for vernet av skoler i Oslo, supplert med nyere skoler og skoler som ikke er i offentlig eie. Oversikten over de viktigste skolene inneholder lokale landemerker som Bjølsen, Lakkegata, Ila, Katedralskolen og Lambertseter skole. Verneplanen har imidlertid ingen vurdering av fredningsverdier, men dette er senere vurdert i forbindelse med Byantikvarens fredningskartlegging som er omtalt et annet sted i dokumentet. Utdanningssektoren har satt i gang arbeidet med å lage en verneplan også for skoler fra 1980–90-tallet ettersom behovene for rehabilitering allerede har meldt seg.

Bjølsen skole med 2. byggetrinn fra 1912 er tegnet av byarkitekt Balthazar Lange og en sjelden fugl blant byens skolebygg. Foto: Byantikvaren

Vannkraft og vannforsyning

Vannforsyning og renovasjon er basistjenester som i lang tid har vært utført av byen. Vanninntaket ble gradvis flyttet oppover Akerselva til det nådde opp til Maridalsvannet, men også vassdragene innover i Marka er avgjørende for vanntilførselen til drikkevann og industri. Dammene ved f.eks. Sandungen, Svartkulp og Trehjørningen i marka er viktige kulturminner. Det er også Oset vannrenseanlegg ved Maridalsvannet og vannreservoarene på St. Hanshaugen og i Kampen park.

Vannkraften i de større elvene har vært en ressurs lenge før industrialiseringen. Den direkte kraftoverføringen til kverner og fabrikkens maskiner er det knapt spor etter i Oslo. Forrige århundreskifte markerte starten på en utvidet elektrisitetsforsyning basert på vannkraft. Da Hammeren kraftstasjon i Maridalen ble satt i drift i 1900, ga den strøm til trikken og sentrumsområdene, men det var først da man begynte å utnytte Glomma som kraftkilde at elektrisitet ble allment tilgjengelig. I 1921 ble forløperen til Oslo Lysverker dannet da gassverket og elektrisitetsverket ble slått sammen.

Elektrisitet og transformatorstasjoner

Transformatorstasjonenes arkitektur gjenspeiler den høye prestisjen og de store investeringene som var knyttet til den nye teknologien. Viktige anlegg er Oslo lysverkers dampsentral i Rosenkrantzgate, Hammeren kraftstasjon med master fra 1920-årene, Tøyen transformatorstasjon og Smedstad transformatorstasjon. I tillegg er Sommerrogaten 1, Oslo lysverkers administrasjonsbygg i fredningsklasse.

Sandungsdammen er eksempel på store damanlegg i Osloområdet som fortsatt finnes. Den såkalte Kjerraten ble etablert på slutten av 1800-tallet for å transportere tømmer. Foto: Plan- og bygningsetaten

Innflytterbyen – migrasjon og mangfold

Oslo har alltid vært preget av innflyttere enten de er kommet fra bygdene rundt, andre deler av landet eller fra utlandet. Både handel og embetsverk har siden senmiddelalderen vært preget av innvandrere fra Danmark, Sverige og andre land i Nord-Europa. De fleste innvandrergruppene er blitt assimilert uten annet enn et fremmedartet familienavn som distinksjon. Skikker og vaner har påvirket levestilene på en slik måte at vi ikke lenger tenker over at det er fremmede impulser. Noen grupper som samer, kvener, skogfinner, jøder, rom og romani har holdt på sin identitet og har nå status som urfolk og nasjonale minoriteter. Disse gruppene har satt få bygningsmessige spor etter seg i Oslo, og ingen anlegg er fredet.

Jødiske minoriteten og synagogen

Den jødiske minoriteten skiller seg ut. Oslo har hatt landets største jødiske befolkning fra 1800-tallet og fremover, og er den eneste byen i Norge som fortsatt har en aktiv synagoge. Derfor er bevaring av jødiske monumenter som synagoger og gravplasser i Oslo også viktig for den nasjonale historien.

Skogfinner

Skogfinner utgjør den andre nasjonale minoriteten der det finnes spesifikke spor i vårt område. Stedsnavn og skriftlige kilder viser at det var etablert en skogfinsk befolkning blant annet i Sørkedalen på sent 1600-tall.

Arbeidsinnvandring og nye kulturuttrykk

Arbeidsinnvandring og flyktninger fra Asia, Afrika og Øst-Europa har preget Oslo langt mer enn de nasjonale minoritetene siden denne innvandringen fikk et større omfang fra 1970-tallet. De tydeligste materielle sporene som denne innvandringen har ført med seg er de hellige møtestedene. Dette gjelder både ominnredning av tidligere verdslige bygninger til templer og bygging av nye moskeer.

Eksempler er hindutempelet Sivasubramanyar Alayam på Ammerud, sikhenes Gurduara på Alnabru og moskene i Åkebergveien og Bait-un-Nasr på Furuset, men de er alle så nye at de er vanskelig å måle med kulturmiljøvernets målestokk.

Mange innvandrergupper er synlige i bybildet gjennom butikker og restauranter. Utvidelse av matkulturen har vært et viktig og synlig kulturelt bidrag. Dette er imidlertid uttrykk som er lite egnet for formelt vern. Interkulturelt museum som er en avdeling av Oslo museum, har imidlertid et særlig ansvar for dette feltet. Det må foretas et videre arbeid med å identifisere og verdsette kulturmiljø knyttet til urfolk, nasjonale minoriteter og den moderne innvandringshistorien.

Grønnsaksbutikker med nye varer og restauranter med internasjonal kjøkken utgjør de tydeligste uttrykkene for de siste tiårs innvandring til Oslo. Dette er flyktige kulturminner selv om de utgjør en verdifull del av en levende byggate som Torggata. Foto Plan- og bygningsetaten

Moskeen i Åkerbergveien over (foto: Plan- og bygningsetaten), synagogen i Bergstien øverst til høyre (foto: Plan- og bygningsetaten) og Markus kirke i Ullevålsveien nederst til høyre (foto: Byantikvaren) er religiøse bygninger som bidrar til historien om Oslos mangfold. Synagogen ble 100 år i 2020

Tro og livssyn

Troens bygninger har i Oslo historisk vært dominert av kristne kirker og forsamlingslokaler for frimenighetene. Spesielt har statskirkenes kirkebygg vært en viktig del av bybildet og gjenspeiler byutviklingen i Oslo. Både den sentrale rollen i folks liv og den gjennomgående høye arkitektoniske kvaliteten tilsier at en stor andel av disse bygningene har nasjonal kulturminneverdi.

Kirkebygg eldre enn 1900 og flere av 1900-tallets kirker fra Den norske kirke og frimenighetene har høy kulturminneverdi. De forteller historien om fremveksten av det moderne Oslo

Statskirkens kirkebygg har vært ivaretatt gjennom Riksantikvarens listeføringer hvor 24 er inkludert, i tillegg til tre som er fredet. Det er 44 % av de 62 kirkebyggene som eies av Den norske kirke, og markant under landsgjennomsnittet på 59 %. Til sammenlikning er andelen vernede kirker i Sverige 88 %. Siden stat og kirke ble adskilt er det juridiske grunnlaget for listefø-

ringen svekket, og Den norske kirkes bygninger må gis formelt vern for å ivareta deres betydning som kulturminner. Foruten Kulturkirken Jakob og Gol stavkirke på Folkemuseet er tre Oslokirker fredet: Gamle Aker kirke, Bygdøy kirke og Paulus kirke, samt den katolske St. Hallvard kirke og kloster. De fredete byggene gjenspeiler på ingen måte de samlede kulturminneverdiene som Oslos kirker representerer.

Oslo har også bygninger fra andre trossamfunn og religioner, menighetshus, krematorier og gravplasser med kulturminneverdi. Eksempler på verdifulle kirker fra den norske kirke er Domkirken, Trefoldighetskirken, Vestre- og Østre Aker kirke, Bakkehaugen og Mortensrud, og eksempler fra nasjonale og utenlandske frimenigheter er Margareta kyrkan, Centralkirken, byens to synagoger St. Olav katolske kirke og Åkerbergveien moské.

Kultur og fritid

Den tidlige industrialiseringen i Oslo medførte også at byen ble pionér i utviklingen av en norsk fritidskultur. Både et voksende borgerskap, og etter hvert arbeidere

Centralteatret en teater- og forlystelsesinstitusjon med en lang historie på dette stedet. Den gamle dansesalen fra 1802 er bevart inne i bygningen og brukes nå som skuespillerfoajé. Dagens funksituseende fikk bygningen i 1934, ark. Jens Dunker. Foto: Plan- og bygningsetaten

med kortere arbeidsdager og ferier, la grunnlag for et bredt aktivitetstilbud med idrett, kultur og friluftsliv. 1900-tallet bød på sterk vekst i kulturkonsumet og Oslo fikk mange nye kulturinstitusjoner og kulturbygg i tiårene som fulgte. Det samme gjelder idrett og friluftsliv hvor mange interessante anlegg ble etablert i Oslo.

Kulturbygg

Flere teatre er fredet. Centralteatret som representerer teaterhistorie helt tilbake til 1820-årene er imidlertid ikke formelt vernet. Det er heller ikke Det norske teater og Chat Noir som har vært den viktigste arenaen for revytradisjonen siden 1937. Oslo Spektrum har siden det ble åpnet vært scenen for de største konsertarrangementene i byen, mens Oslo konserthus gjennom sin hovedbruker Oslo Filharmoniske orkester har hatt stor betydning for utøvelsen av den klassiske musikken i Norge. Begge arenaer er bygninger av høy verdi. Deichmanske Hovedbibliotek med filialene på Schous plass og Bøler er en tradisjonsrik Osloinstitusjon, og bygningene har høy arkitekturhistorisk verdi.

Oslo har vært landets viktigste arena også for billedkunsten. De nasjonale institusjonene er fredet, mens Kunstnernes hus er et lokalt visningssted for billedkunst med høy historisk og arkitektonisk verdi. Emanuel Vigelands mausoleum og museum representerer et helt unikt anlegg med høye kulturhistoriske og arkitektoniske verdier, og er et unikt museum. Begge disse er uten vern. Endringer i kultursektoren medfører at historiske kulturbygg fraflyttes og etableres i nybygg. Ny bruk som er godt tilpasset bygninger og brukstradisjoner er viktig for å videreføre kulturminneverdiene på dette feltet.

terer et helt unikt anlegg med høye kulturhistoriske og arkitektoniske verdier, og er et unikt museum. Begge disse er uten vern. Endringer i kultursektoren medfører at historiske kulturbygg fraflyttes og etableres i nybygg. Ny bruk som er godt tilpasset bygninger og brukstradisjoner er viktig for å videreføre kulturminneverdiene på dette feltet.

Fritidsbygg og anlegg

Rekreasjon og fritid får en tydelig plass i bybildet på 1900-tallet. Tidligere var det private anlegg som dominerte, som den bevarte kjelebanen på Langgaardsløkken. Like viktig som byanleggene er bygninger knyttet til rekreasjon i Marka og ved fjorden. Hyttebyggingen begynte med borgerskapets voksende friluftsinnterese på slutten av 1800-tallet og utviklet seg til å inkludere arbeiderhytter utover på 1900-tallet. Det er liten oversikt over feltet, men hyttebebyggelse på Nakholmen, Bleikøya og Lindøya er særegen for Oslo og av nasjonal verdi. Det er også friluftrestauranten på Malmøykalven som er det eneste som er igjen av Oslos mange friluftsbad. Oslos flåte av lystbåter har også lenge vært betydelig. Lenge var de nederste delene av Akerselva fulle av snekker. Revierhavna båtforening på Hovedøya er en fortsettelse av denne tradisjonen, med slipp og klubbhus fra tiden etter flyttingen i 1904. De borgerlige anleggene til Christiania Roklubb på Kongen og Norske Studenters Roklubb i Huk aveny har også høy kulturminneverdi.

Nakholmen er en av «hytteøyene» i indre Oslofjord med tett småhyttebebyggelse fra 1920-tallet. Fortsatt er staten eier av grunnen og Statsbygg forvalter fellesarealene. Bebyggelsen er strengt regulert. Foto: Rune Nylund Larsen

Kobberhaughytta ble bygget i 1931 av Oslo Turn og er en betjent turisthytte i Nordmarka. Hytta ble overtatt av Oslo og Omegn Turistforening (nå DNT Oslo og Omegn) i 1954. Hytta ble både større og fornyet i 2019.

Foto: Plan- og bygningsetaten

Turveinettet

Turveiplanen fra 1949 la grunnlaget for nettverket av turveier som Oslo har i dag. Konseptet vakte oppsikt internasjonalt da Oslo innførte det, og er et eksempel på hvordan nordmenns forhold til naturen også slo inn i en moderne storby. Turveiplanen er særlig knyttet til framveksten av drabantbyene.

Markahytter

Markahyttene blir brukt av alle grupper og mange av dem har høy kulturminneverdi i behold. Kobberhaughytta er en flott representant for hyttene inne i Nordmarka, mens Frognerseteren, Sporten og Heftyevillaen utgjør et unikt kulturmiljø nær banen. Grefsenkollen restaurant lenger øst har også høy kulturminneverdi. I den tette byen gir kolonihagene en mulighet til frisk luft og grønnsaksdyrking. Rodeløkka, Etterstad og Solvang peker seg ut som de best bevarte.

Idrettsanlegg

Få idrettsanlegg fra storhetstiden på tidlig 1900-tallet er bevart i dag. Dette var også anlegg knyttet til internasjonale idrettsbegivenheter. De er knapt bevart og ingen i sin originale form, Holmenkollbakken og Bislet er f.eks. helt fornyet. Flere bad er imidlertid fredet. Vestkantbadet har i tillegg høy kulturminneverdi.

Det samme har Holmlia svømme- og idrettsanlegg, som i tillegg til å være et godt bevart idrettsanlegg fra ca. 1980, har en svært interessant sivilforvarshistorie knyttet til den kalde krigen.

Oslos organisasjonsliv inneholder institusjoner innrettet mot rekreasjon. Frimurerlogen, speiderhuset på Høyenhall og Sagene festivitetslokale er godt bevarte eksempler.

Bislett stadion ble innviet i 1922 og med nye tribuner i 1940. ble Bislett hovedarena i Norge for skøyter og friidrett. Den ble oppgradert til OL i 1952, men erstattet av en ny arena i 2005. Bislett står på Byantikvarens gule liste fordi den har stor kulturhistorisk betydning og er et viktig element i bygningsmiljøet på Bislet.
Foto: Rune Nylund Larsen

4. Oppsummering av særlig viktige kulturmiljøverdier

De særlig viktige kulturmiljøverdiene som er listet opp under er en overordnet oppsummering. Verdiene er knyttet til både tidsepoker og til tema som gir Oslo historisk særpreg og opplevelsesverdi til alle brukere av byen.

- Oslos kulturhistoriske landskap utgjør viktige deler av byens særpreg og gir opplevelsesverdier til alle brukere av byen.
- Oslos arkeologiske kulturmiljø har stor verdi som kilde til kunnskap om og opplevelse av byens forhistorie. De helhetlige miljøene med automatisk fredete kulturminner er særlig viktige.
- Historiske parker, grøntanlegg og alleer er et resultat av skjøtsel over tid og representerer høye kulturminneverdier samtidig som de har høy bruksverdi for sine nærmiljøer. Utsyn fra parkene har særlig verdi.
- Kulturmiljø i Nordmarka forteller om trelastproduksjon som var byens viktigste næringsgrunnlag.
- Akergårdene er viktige formidlere av gamle Aker og Oslos jordbrukshistorie.
- Kunnskap om og opplevelsen av Oslos unike middelalderby er viktige verdier for utviklingen av middelalderbeltet mellom Hallvardskirken og Kongsgården.
- Kvadraturen er av nasjonal verdi som Oslos viktigste historiske bykjerne med gatestruktur fra 1600-tallet, bevarte arkeologiske kulturlag og en rekke enkeltbygninger med svært høye arkitekturhistoriske og historiefortellende verdier.
- Byutviklingen i siste halvdel av 1800-tallet ga Oslo karakter som storby og representerer nasjonale kulturmiljøverdier. Særlig viktige elementer er: Industriområdene langs Akerselva, murbyen med bolig og blandet næring, hovedstadsfunksjonene og næringsbebyggelsen i indre by.
- Byutviklingen i første del av 1900-tallet ga byen nye kvaliteter av høy nasjonal og regional verdi. Særlig viktige elementer er: sosial boligbygging av storgårdskvartaler og parker, monumentalbygg, næringsbygg og boliger i funksjonalistisk stil, videreutviklingen av industrien og de siste restene av havnefunksjoner i sentrum.
- Drabantbyene er viktige kulturmiljøer fra etterkrigstiden. Verdiene ligger særlig i den åpne bebyggelsesstrukturen med generøse fellesarealer og de best bevarte bygningsmiljøene.
- Oslo har vært en viktig arena for utvikling av boligtyper de siste 400 år. Byen har fremstående eksempler på boligarkitektur og typiske boligstrøk fra alle tidsperioder og samfunnsklasser.
- Det maritime kulturmiljøet, fra Aker brygge til Havelageret med Vippetangen som et tyngdepunkt, er den eneste del av byhavna som er bevart med bygninger, anlegg, kaifronter og åpne kaiarealer. Bygninger og anlegg knyttet til Oslos regionale og nasjonale skipsfartshistorie har nasjonal verdi. Kaiarealer i sentrum har stort potensiale som utstillingshavn og arbeidshavn for bevaringsverdige fartøyer. Skipsfunn og anlegg fra Oslos historiske havn utgjør unike kilder til båtbyggeriets og skipsfartens utvikling.
- De bevarte industribedriftene som representerer Oslos sentrale rolle i den nasjonale industrihistorien gjennom 150 år har nasjonal verdi. Industrimiljøet på Sagene med produksjonslokaler og arbeiderboliger er særlig interessant.
- Kulturmiljø som forteller om Oslos historie som hovedstad har nasjonal verdi.
- Kulturminner som forteller om Oslos historie som kommunikasjonssenter og markeds plass har stor opplevelsesverdi for byens brukere.
- Oslo kommunes historie som leverandør av offentlige tjenester og infrastruktur til befolkningen, representerer høye kulturminneverdier.
- Kulturminner knyttet til nasjonale minoriteter og innvandrere er verdifulle som en viktig del av Oslos historie.
- De mest verdifulle bygningene til den norske kirke, sammen med hellige bygninger fra andre trossamfunn og et utvalg gravplasser, er viktige kulturminneverdier med høy historiefortellende verdi.
- Kulturinstitusjoner og bygg og anlegg knyttet til fritidskulturen er et av Oslos særpreg og representerer høye kulturminneverdier som en viktig del av byens sosiale historie.

Holmlia bad fra har høy kulturminneverdi både som bad og som del av et sivilforsvarsanlegg bygget inne i fjellet. Foto: Byantikvaren

Oslo

Kontaktinformasjon:

Oslo kommune

postmottak@oslo.kommune.no
www.oslo.kommune.no

Sentralbord: 21 80 21 80